

MAYER FARKAS: JEDLIK ÁNYOS (1800–1895) MINT EMBER

HOGYAN ÉLT A NAGY MAGYAR FIZIKUS A XIX. SZÁZADBAN?

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Király Árpád vezetésével.**

Bevezetés

Jedlikről már sokan írtak. A legalaposabban – kéziratai alapos ismeretében – Ferecny Viktor, a győri bencés gimnázium fizikatanára. Hétszáz lapos művében elsősorban Jedlik „technikai” működését dolgozta fel, életútjáról, élete körülményeiről csak elnagyolva szól, az is eléggé szétszórva található az egyébként kitűnő művében. Mivel ezen a téren a Jedlikről írók sok mindent félreértenek, nem ismernek, azt gondoltam, érdemes erről Jedlik kéziratai alapján kis összefoglalást készíteni.

A fő problémám az, hogy nem vagyok történész, nehezen tudom a 200 éve történeteket a korba beilleszteni. A magam természettudományos tanultságával inkább csak az adatokra tudtam koncentrálni, megpróbáltam viszont az akkori életre régi útirajzokból, leírásokból, újságokból, lexikonokból adatokat gyűjteni, s igyekeztem a ma ismeretlen, vagy más értelemben használt szavakat felderíteni. Úgy éreztem, hogy éppen az a hibák egyik forrása a Jedlikről íróknál, hogy az akkori viszonyokat nem ismerik, és élete körülményeit a maiak alapján értelmezik. Szinte elfelejtjük már, amikor gyalog jártunk nagyobb távolságra is, elfelejtjük, milyen is volt, amikor petróleumlámpa mellett dolgoztunk, mártogatós tollal írtunk, amikor kútról hoztuk be a vizet, lavórban mosakodtunk – többnyire csak hideg vízben –, fával tüzeltünk, a „sparhelt”-en főztünk, a tejet-aludttejet cserépfazékban tartottuk (Jedlik idejében még főztek is ilyenben), teknőben mostunk, „sürgős szükségben” éjjel is ki kellett mennünk a meleg ágyból a hideg udvarra stb. Pedig ezek még a mai idősebb generáció egy részének is személyes élményei. Így gyermekkorunk sok élménye lehet eligazítónk Jedlik életének tényeinél is.

Más volt akkor az iskolázás módja. Csak 1850-ben változott a maihoz hasonlóvá. A győri iskola Jedlik korabeli „szerkezete” is más volt. Ezeknek nem ismerése, összemosása is hibák forrása.

De másban is sokat változott a világ: a fizika és technika nagyot fejlődött. Sokszor olyant is számon kérnek Jedlikről, ami akkor még nem volt ismert vagy elterjedt. Még egy elmélet sem megszületése vagy megjelenése alkalmából (a fizikatörténetek ezt a dátumot jelzik) megy át a köztudatba és lesz egy pillanat alatt uralkodóvá! „A fizika új elméletei nem úgy diadalmaskodnak, hogy meggyőzik ellenzőiket, hanem kihalnak ellenzőik.”

A hibák forrása a „szemtanúk” idézése is. Kik voltak ezek? Eötvös Loránd még a legilletékesebb. 48 évvel volt fiatalabb Jedliknél. Mikor közelebbi kapcsolatba kerülnek, Eötvös Németországból való hazatérése után, Jedlik már 72 éves. Horváth Árpád ugyan több

helyen is azt írja, hogy Eötvös Jedlik tanítványa volt. Eötvös életrajzai erről nem tudnak, Jedliknél sincs ennek semmi nyoma. Ez tehát nem áll.

Akadémiai emlékezéséhez Eötvös másoktól is kért adatokat. Egyik adatszolgáltatója Ábrahám János, akkori győri tanár volt, aki 1889-től Pannonhalmán, 1893-tól Győrben tanított, így közeli kapcsolatba csak a 93 éves Jedlikkel került. Felhasználta Eötvös Acsay X. Ferenc nekrológiáját is. Jedlik halálakor ő volt a győri ház főnöke és a gimnázium igazgatója. 1894-ben került Győrré, csak Jedlik utolsó másfél évében volt vele. Horváth Árpád idéz Zászlós Sándor emlékeiből is. Zászlós 1892-ben került a győri bencés templomhoz, mint sekrestyés. Később a gimnáziumban volt pedellus. Tehát ő is csak a 92 éves Jedliket ismerte meg. Akkor már nem éltek olyanok, akik a fiatal Jedliket ismerték.

Egy, csak közelítőleg keltezhető (1880) levélben írja Jedlik, hogy Balatonfüredről Pápán keresztül ment vissza Győrbe, mert az 50 év alatt, míg a Rendtől távol élt (10 év Pozsony – innen is nehezebben lehetett a távoli rendházakkal érintkezni – és közel 40 év Pest) a 180 akkori rendtársból rajta, és két másikon kívül mindenki meghalt. Mint legöregebb, most a fiatalabbakat is meg akarja ismerni. Így, a „kortársak” csak az öreg Jedliket ismerték. Nem csoda, ha az öregkor nehézségeivel küszködő embert írják le (magányosság, nagyothallás, stb.). Ez azonban nem az embert, csak az öreget jellemzi. Erre is oda kell figyelni értékelésénél.

Az embert cselekedetei jellemzik. Bár a külső tényezők sokat változtak a történelem folyamán, az emberi természet alapján azonos maradt. A régieknek is ugyanolyan problémáik voltak, mint nekünk. Csak amit egy pigmeus „primitív” – ősi – módon tesz, azt mi „rafináltan” – kifinomultan – tesszük. Így a régiek megoldása, hozzáállása nekünk is példát mutathat.

Gyermekkora

Jedlik 1800. január 11-én¹ született Szímőn.² Fényes Elek írja Szímőről 1851-ben: „Szímő, magyar falu Komárom vmegyében, a Vágh bal partján, Guttához (Kolárovo) északra 1 órányira. Határa 4685 hold, ide számítva az 1693-ban Széchenyi György primás által adományozott Felső-Gughi pusztát is, melyet Kolonics érsek is megerősített 1696. I. Leopold által. A szímői határban van szántó 1040 h., kaszálló, mellynek 2/3da nádas, s a Vágh [Váh], Nyitra [Nitra] és Duna [Malý Dunaj] kiöntései miatt ritkán használható 1700 h., legelő 400 h., erdő legtöbb füzes, 1/4 gyümölcsös, 145 h., összesen 3208 hold. A F.-Gughi pusztán szántó föld 760 h., rét 815 h., legelő 325, összesen 1400 hold. Az uraságnak, t.i. az esztergomi érseknek itt semmi majorsági birtoka nincs. A föld fekete agyag és igen termékeny, szép buzát, rozst, kukoricát, kendert, káposztát s gyümölcsöt sokat terem. A gughi pusztán gyönyörű rozs természetik, de tavaszi nem díszlik. Népeisége 1900 r. Kath., kik földeiket szerfelett feldarabolva birják, s az egész helységben 3 egész telkesnél több nem találhatik. Kathol. paroch. templom.”³

Családjáról azt írta Nagy András szímői újságíró egyik levelében: „Jedlik szülei szegény emberek voltak, akik az uraktól bérelt földön tengődtek, de apja csakhamar felküzdötte magát a falu jómódú gazdáinak soraiba. (A mi nyomozásunkat az nehezítette meg,

¹ A keresztlési anyakönyvbe január 13. van beírva, de Jedlik tudta, hogy ez csak keresztlésének dátuma. Lásd: Ferenczy Viktor: Jedlik Ányos István élete és alkotásai. 1. köt. Győr, 1936. pp. 7–8. – A rendi névtárakban is eleinte január 11-e szerepel születési adataként, később változtatják meg január 13-ra.

² Jedlik szülőfalujának nevééről írja Szapu Magda: „A helység neve... többször változott az évek során. 1773/Szímő, 1786/Simő, 1808, 1863/Szémő, Szímő, 1873–1920, 1938–1945/Szímő, 1927–1938 és 1945–1948/Zemnő, Szímő és 1948-tól Zemné” – A régi névtárakban általában Szémő szerepel, az újakban Szímő.

³ Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. 4. köt. Pest, 1851. p. 136.

hogy a jelenleg is itt élő Jedlik-család mindig a falu leggazdagabbjaihoz tartozott.)⁴ Jedliknek még két testvére volt. Bátyja, Ferenc és öccse, Gábor. Ferenc gyermektelen⁵ volt. A családot Gábor gyermekei vitték tovább.

Sárosteleky Schauer Gyula, Jedlik rokona, a Magyar Nemzet 1995. december 16-i⁶ számában 'Apai nagyanyám emlékei' címmel írta meg nagyanyja visszaemlékezéseit Jedlikről. Már amennyire emlékezett rá, és amennyire az ilyen családi visszaemlékezések hitelt érdemelnek.

Ebben írja, hogy Jedlik legjobb játszótársa, lelki, testi barátja elsőfokú unokatestvére, az ugyancsak István névre hallgató Czuczor⁷ volt. Felszöktek a templom tornyába. A két István csínytevése volt, hogy belekapaszkodtak egy borjú farkába, az kiszakadt, a borjút le kellett vágni. Nagy élményük, hogy egy nagy vihar alkalmával a villám a háztól 20–25 m-re levő vastag nyárfát kettéhasította. Jedlik ezekről nem ír. A dolog azért igaz is lehet. Jedlik gyermekkoráról Koltai Virgilhez 1882. december 8-án írt levelében szól. Koltai bencés volt. Két évi esztergomi tanárság után küldték 1882-ben Pestre, az egyetemre tanulni. Czuczorról készült életrajzot írni. Akkor fordult adatokért Jedlikhez. A válaszban Jedlik ezt írja: „Czuczor Istvánt legelőször 8–9 éves korában láttam a Szimón lakozó rokon Czuczoréknál tartott farsangi mulatkozás alkalmával, ahol ő is attyával, én is atyámmal jelen voltam. Nem győztem csodálni, hogy addig míg én csak evéssel és bámulással töltöttem az időt, ő a legnagyobb fürgeséggel minduntalan tánczba keveredett és azt a jelenvalók mulattatására mindaddig élénken járta, míg egyszer csak elesett és fejét egy pad széléhez ütötte. Én Czuczor István ezen kitűnése által meglehetősen háttérbe szorítva érzem magamat, főképp, midőn hazamenet közben az atyám így szóllott hozzám: Lásd fiam, különb gyerek ám az a Czuczor István náladnál. Ezen reám nézve némileg leverő észrevételre magamat egyrészt védve, másrészt vigasztalva csak azt feleltem: de legalább a fejemet nem ütöttem a padba!”⁸

Először egy tévedést kell eloszlatni. Általános megállapítás a Jedlikről és Czuczorról szóló irodalomban, hogy Jedlik édesanyja és Czuczor édesanyja testvérek voltak. Pedig nem így áll. Jedlik anyai nagyapja, Szabó (III.) István és Czuczor anyai nagyanyja, Szabó Mária voltak testvérek. A negyedi születésű Szabó Mária férjhez ment a szímői ifjabb Szabó Józsefhez. Az ő lányuk Szabó Anna, Czuczor édesanyja.⁹ Talán a szülők neveinek azonossága vezetett a félreértéshez.

Az ifjúkori barátkozás azért igaz lehet. Czuczor összes műveinek kiadója, Zoltványi Irén¹⁰ – akkor pannonhalmi főiskolai tanár, később bakonybéli apát – Czuczor művei kiadásához megírta életrajzát is. Ebben írja: „Czuczor első gyermekéveiben szülei házában nevelkedett; de mire iskolás fiúvá nőtt, öregszülei kívánságára atyja Szémőre vitte. ... Tíz éves korában atyja elment érte Szémőre, hogy a még hátralévő elemi osztályt otthon, Érsekújvárott folytassa.”¹¹ Ezek szerint valóban járhattak együtt iskolába. Csak az a feltűnő, hogy Jedlik erről nem szól. Sőt, Koltai Virgilhez írt levelében a fenti idézetet így folytatja: „Azután én a Czuczorral csak 1815/6dik évben találkoztam másodszer a pozsonyi gymnásium 4dik, ugy nevezett syntaxisi osztályában Farkas Vincze tanár alatt, hova én Nagyszombati ő pedig Nitrai gymnásiumból jött.” Igaz, Czuczor két évet járt Nyitrán, onnan egy évre Esztergomba ment, és onnan került Pozsonyba. Később meg ezt teszi hozzá: „Ezekből láthatni, hogy én alig

⁴ A pannonhalmi kéziratárban, keltezetlen.

⁵ Ugyan egy exhumálási engedélyen több, egészen fiatalon elhunyt gyermek is szerepel. Hogy ezek is Gáboré voltak-e, vagy Ferencé, nem tudni. De élő gyermeke nem volt.

⁶ Az újság 'Melléklet'-ében az I. oldalon.

⁷ Czuczor (István) Gergely 1800–1866. – Valójában másod-unokatestvérek voltak.

⁸ Ferenczy I. köt. p. 8. és Pannonhalmi kéziratár VI. B. 4. 4.

⁹ Nagy Iván: Magyarország családjai, czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. 10. köt. Pest, 1863. Ráth. pp. 430–433.

¹⁰ Zoltványi Irén (1859–1938)

¹¹ Zoltványi I. pp. 5–6.

vagyok képes valamely említésre méltó adatot felhozni Czuczor Gergelynek azon ifjúkoráról, melynek első három éve alatt csak pajtáskodó iskolatársam, második három éve alatt pedig nemcsak tanuló társam, hanem annál is inkább kedves rendtársam volt, mivel valamint Fulgentius Spath, Bonaventura Hideghéty és Damasus Karner iskolatársaim úgy ő is akkor határozta el magát a benczés rendbe felvételi vizsgálatra való megjelenésre, mikor az én hasonló elhatározásom értésére esett.” Az első három év a pozsonyi diákévek, a másik a pannonhalmi noviciátus és a győri bölcsélet.

Horváth Árpád regényei nyomán mások is több gyermekkori eseményt „idéznek”. Ezekre sincs semmi bizonyítékunk. A regényt regényként kell olvasni.

Jedlik az Akadémiához 1885. február 17-én írt életrajzában¹² nem ír gyermekkorról. De pár sort papírra vetett a szerzet vezetőségétől kért, 1859. március 15-én Pesten összeállított latin 'Synopsis curriculi vitae'-jében. Ebben ezt írja (magyarra fordítva): „A tudás elemeit a következő 1808–1810-es évek telén szülőhelyén szerezte meg; azon évek nyarán örült a lovaknak, kutyáknak és a rétek napsütötte pázsitjának”¹³

Ennyi az, amit gyermekkorról sikerült összeszedni. De vajon mit jelentett a családnak a napóleoni háború? A franciák 1805-ben Pozsonynál törtek be magyar földre, rövid ideig maradtak (november 15–30.), 1809-ben Pozsonyt is elfoglalják. Győr sincs messze (nyolc napi ostrom után június 24-én esik el), de Komáromba nem – így Szímő környékére sem – jutottak el. A hírek azért, bármennyire megközelíthetetlen volt is Szímő az alig járható utak miatt, terjedhettek.

Nagyobb gond, hogy a napóleoni háborúk következményeként a pénz értékét veszítette. Így summázható ez a történeti kronológia alapján: 1810. december 15.: elhatározták a pénz leértékelését; 1811. február 20.: devalvációs rendelet: a pénz értékét 1/5-re szállították le; a réz 6 krajcárosok forgalmon kívül helyezettek – és a parasztok pénze főleg ebben volt! Az adó így ötszörös lett, amit kíméletlenül be is hajtottak. 1816. június 1-jén újabb devalváció volt.¹⁴

Iskolái a rendbe lépése előtt

Vigyázni kell, amikor Jedlik iskoláiról szólunk. Ezek nem a mai iskolák, egészen más a rendszer, más a tananyag, a név azonossága megtévesztő lehet. Ugyancsak probléma, hogy az iskolaév a polgári év végén, november elején kezdődött és szeptember elején ért véget. A gimnáziumokban osztálytanítói rendszer volt, minden tárgyat egy tanár tanított. A teljes (nagy-) gimnázium hat osztályos volt.

Iskoláiról Jedlik így ír az Akadémiához küldött önéletrajzában: „Gondoskodó szülői által a tót nyelv megtanulása végett 1810-ben Nagyszombatba adatott, hol a 3-dik elemi és három alsó középtanodai osztályt végezte. A föllebbi középtanodai tanosztályok bevégezése s egyszersmind a német nyelvvel megismerkedés tekintetéből 1814-ben Pozsonyba vitetett; e cél eszközlésében azonban már a tanfolyam első negyedében igen súlyos betegség által lön gátolva, melynek következtében szülői helyére visszatérvén és ott holnapokig tartó vakságban és teljes rekedtségben szenvedvén csaknem egy évi ápolás s lábbadozás után üdült fel annyira, hogy a megszakadt iskolába való járást Pozsonyban, habár több évig tartó gyöngélkedés mellett, ujonnan megkezdhette.”

Kissé részletesebb a rend számára készült önéletrajza (ezt is csak magyarul idézem): „Az 1810-ik év második félévében főleg a szlovák nyelv megtanulása okából Nagyszombatba vitték, ahol először a normális iskola harmadik osztályát látogatta.”

¹² Fogalmazványa Jedlik kéziratai közt van.

¹³ I. Ferenczy 1. köt. p. 7.

¹⁴ Az egyes dátumoknál.

„A következő iskolaévekben, nevezetesen az 1810/11-től az 1812/13-ig bezárólag ugyanitt Nagyszombatban a gimnáziumi kurzus első három évét végezte el, professzorai voltak Halbsch Günter és Skutyl Kelemen, igazgatója pedig Doszler Ödön.”

„A többi gimnáziumi osztály elvégzésére és egyben a német nyelv megtanulására 1813/14 évben Pozsonyba küldték, de súlyos és hosszú betegsége miatt, ami mindjárt ezen iskolaévnél elején kapta el, vissza kellett térnie az atyai házba, ahol a nyár folyamán egészsége annyira helyreállt, hogy a három következő iskolaévben 1814/15, 1815/16 és 1816/17 a megszakadt gimnáziumi kurzust nemcsak folytathatta, hanem valóban és szerencsésen befejezhette Farkas Vince, Gátser Leó professzorok, Szárnyai Zoárd és Doszler Ödön igazgatók alatt.”

Erről az időről, betegségét kivéve, alig van értesülésünk. Jedlik tanárai közül Gácsér Leót, a későbbi celldömölki apátot emeli ki. Gácserről írja Zoltványi Irén Czuczor életrajzában, hogy a hatodik osztályban magyar verseket is íratott tanítványaival. A versíratás akkoriban kötelező iskolai anyag volt, persze latinul. Ugyanitt említi, hogy Farkas Vince a magyar történelmet magyar nyelven adta elő. Közben az akkori viszonyokra is kitért.¹⁵ Nyilván nemcsak Czuczorra, de Jedlikre is hatással voltak ezek. Egyébként Jedlik írja, hogy Gácsér Leó hatására lett bencés: „Az a különös jóakarát, amivel a jámboran meghalt Gátser Leo apát mint tanár tanítványai iránt volt, arra indította allulírtat, hogy egyedül a Sz. Benedek regulája alatti szerzetesi életet válassza.” Amikor szándékát megtudták, példáját másodunokatestvére Czuczor István Gergely, és még másik három társa (Hideghéty Mihály Bonaventúra, Karner Gergely Damáz és Spáth Károly Fulgent) is követte.¹⁶

Ferenczy egy Jedlik levélre hivatkozva azt írja: „Szülei már korábban meghaltak”.¹⁷ Nagy András szímői újságírónak sikerült egy Révkomáromban 1925. szeptember 22-én kelt exhumálási engedélyt találnia. Ekkor vitték közös sírba Szímón a Jedlik és Czuczor rokonokat. Az engedélyben megtalálható szüleinek halálozási dátuma. Eszerint édesapja 1821. október 1-jén, édesanyja pedig 1828. október 24-én halt meg. A félreértés oka, hogy a Ferenczytól idézett levélben egyik unokahúga rendszeres segítséget kér tőle. Erre feleli 1889. augusztus 10-én, hogy ő ezt már 17 éves korában megtette. A levél ezen részének szövege: „azon örökülési részről, mely szüleim holta után egyrészt engemet illetett volna minden pótolás nélkül Ferencz bátyám és Gábor öcsém számára hagytam”. Úgy látom, ebből nem következik, hogy szülei akkor már nem éltek volna. Egy unakaöccsének is ír hasonlóan egy keltezetlen levélben: „mert midőn én a Benczés rendbe esküdtem, testvéreimmél a szüleimtől maradt v[agy] maradandó örökségben nem osztozkodtam, hanem a reám esendő részről a testvéreim s így közvetve rokonaim számára teljesen lemondottam”. Ez a fogalmazás sem mondja, hogy szülei beöltözésekor már nem élhettek! Az exhumálási engedély adatai eloszlatják a bizonytalanságot.

Iskolái a rendben

Noviciátus (1817–1818)

Csak a Pannonhalmára érkezésről van adatunk. Együtt jöttek szekérrel Czuczorral, hiszen Érsekújvárról nem nagy kitérő Szímő felé. A rendbe való felvétel ún. konkurzus alapján történt. A főapát és a kijelölt rendtagok elbeszélgettek a jelöltekkel, megvizsgálták őszinte szándékukat. Amikor egyenként a főapáthoz mentek, az megkérdezte Czuczort, hogy

¹⁵ Zoltványi I. pp. 7–8.

¹⁶ Ferenczy I. p. 11. Hivatkozik a Koltaihoz írt levélre.

¹⁷ Ferenczy I. p. 11.

elmondta-e már reggeli imáját. Az azt felelte, hogy egész éjjel úton voltak. Erre kiküldte imádkozni a kapu előtti kereszthez.¹⁸

1817. október 25-én öltötték magukra a bencés ruhát. Ma is ilyenkor kapunk új nevet, mintegy jelezve, hogy új életet kell kezdenünk. Ekkor kapta Jedlik az Ányos nevet.

Kis kitérőt kell tennem az Ányos név kapcsán. Egy rádióriportertől hallottam, hogy amikor Jedlik Ányos után érdeklődött fiataloknál, azok az Ányos név létezését is kétségbe vonták. Az is megdöbbenett, hogy a keresztnéveinket tartalmazó egyházi kiadvány¹⁹ sem ismeri azt a Sz. Ányost, akiről Jedlik a nevet kapta. A Martirologiumban ugyanis három Anianus, Ányos van, ezekből csak a másik kettőt hozza. Az új Magyar Katolikus Lexikon ugyan a mi Sz. Ányosunkat ismerteti, de ünnepét november 12-re teszi 17 helyett. Ez sajtóhiba lehet. Pedig I. András király az orleani Sz. Ányos tiszteletére alapította a tihanyi apátságot. Ezért ismert és használt ez a név a magyar bencés rendben. Kár volt megdöbbenem. Maga Jedlik is tudatában volt ennek. Vaszary Dózsa,²⁰ aki Jedlik nyugdíjazása és Győrre költözése után néhány évig együtt volt vele, már mint tihanyi perjel írt Jedliknek névnapjára gratuláló levelet. Jedliknek az ezt megköszönő leveléből idézem: „Ányos napja Győrött csak közönséges nap, igen kevesen vannak a kik annak létezését ismernék, miután a kalendáriumban nem jutott neki hell”. Ezért kell Szent Ányosról is szólnunk.

Szent Anianus (magyarul Ányos, olaszul Aniano, franciául Aignan) Galliában, a mai Franciaországban, Vienne városban született kb. 358-ban. 382-ben pappá szentelték, és a város kolostorának apátjává tették. 388-ban orléans-i püspökké választották. 451-ben megvédte városát Attilától. A közelben fekvő Catalaunumnál (Châlons sur Marne) 451. június 14-én zajlott csata alatt tanácsaival és imádságával segítette Aetius seregét. Ennek is tulajdonítják Attila távozását. Sz. Ányos Orléans-ban halt meg 453. november 17-én, ezért van ünnepe ezen a napon. A francia királyok szerződésalkotásakor az ő ereklyéjére tettek esküt, a főurak itt tisztázhatták magukat esküvel az őket ért vádak alól. I. Andrásnak (uralkodott 1047–1060) jelentős francia kapcsolatai voltak. Sok lotharingiai pap és főpap került akkor Magyarországra az ottani felkelés miatt. Magyarországnak meg már Sz. István király óta voltak arrafelé kapcsolatai, érthető, hogy ide menekültek. Innen eredhet, hogy I. András neki szentelte a tihanyi apátságot.²¹

Jedlik a következő évet Pannonhalmán töltötte, mint novícius (újonc). A noviciátusi év alatt a növendékek beletanulnak a szerzetesi életbe, és ezzel kapcsolatos egyházi tanulmányokat folytatnak. A noviciátus igazában próbaidő. A novícius is megtapasztalja, erősnek érzi-e magát a rend szabályainak és a köteleességeknek megtartására, másrészt a rend is megvizsgálja, alkalmas-e az illető a rend feladatainak ellátására. Pannonhalmán akkoriban a főapát helyettese, a perjel volt a novíciusok magisztere (mestere), aki bevezette őket a szerzetesi életbe. Jedlik magisztere a jámbor életű Szabó Dávid²² volt.

A novíciusi év leteltével a jelöltek, ha kéri és a rend is elfogadja őket, fogadalommal kötelezik magukat Isten előtt, hogy megmaradnak a rendben, töreksenek életük állandó jobbítására és engedelmességre elöljáróiknak. A fogadalomra a szokások és a fiatalabb életkor miatt nem mindig közvetlenül a noviciátus után bocsátották a növendékeket. Jedlik is csak 1821. április 14-én tett fogadalmat.

¹⁸ Zoltványi I. p. 10.

¹⁹ Fekete Antal: Keresztnéveink, védőszentjeink. Szent István Társulat. Bp., 21992. pp. 18–19.

²⁰ Vaszary Dózsa (1833–1899)

²¹ Vies des Saits... 11. köt. 1954. Paris. Letrouzey. p. 539. és pp. 559–562. és Főszerk.: Székely György: Magyarország története. 1/1. köt. Bp., 1987. Akadémiai. pp. 850–851.

²² Szabó Dávid (1784–1861)

Győr, bölcelet (1818–1820)

A REND GYŐRI ISKOLÁI. A rend 1802-es visszaállítása óta vezette a győri, akkor hatosztályos gimnáziumot. Győrött működött, a gimnáziummal egy épületben, vele összeköttetésben a királyi akadémia, bölceleti és jogi karral. 1816-tól a rend, ahogy az állások megürültek, adta a bölceleti kar tanárait is. A gimnázium igazgatója volt a győri „normál” vagy „népnyelvű” (elemi) iskolák vezetője is. Ugyanakkor volt a rendnek Győrött ún. „liceuma”, bölceleti kara. Ezen csak a rend növendékei tanultak, egyetemen doktorátust szerzett rendtársak vezetésével. (A könnyebb áttekintés végett ezt táblázatba is foglaltam.) Jedlik is, társaival együtt, ide került a bölcsészeti tanulmányokra. 1850-ben a Thun-féle reform következtében az akadémiák bölceleti karából lettek a gimnáziumok felső, 7–8. osztályai, az akadémiák jogi karai önállóvá váltak.

A győri iskola szervezete

	1806–1850	1850–
Házi (liceum)	Nyilvános	Főgimnázium
	Jogi kar 2.	
Repetencia (tanárképző) (Bakonybélben)	Jogi kar 1.	
Bölcelet 2.	Bölcelet 2.	8 osztály
Bölcelet 1.	Bölcelet 1.	7 osztály
	Humaniora 2.	6 osztály
	Humaniora 1.	5 osztály
	Grammatica 4.	4 osztály
	Grammatica 3.	3 osztály
	Grammatica 2.	2 osztály
	Grammatica 1.	1 osztály

TANÁRAI. Tanárait önéletrajzi írásaiban felsorolja. Engelhardt Anzelmet²³ nem nagyon szerették. Később, amikor Pozsonyban házfőnöke lett, egy levelében azt írta, hogy „nem nagy megkülönböztetést remélhattünk jól ismért nagyratartásául”. Rajta kívül tanította még Wekerle Gottfried²⁴ – aki mint matematikatanár, tanítványaival 1826-ban gyakorlatként felmérte a bakonypéterdi és lázi tavakat –, Orray Kajetán²⁵ és Czinár Mór.²⁶

Jedlik számára a legtöbbet talán Czinár Mór jelentett. Ő tanította fizikából, és ő inspirálhatta, hogy maga is fizikus lett. Czinárt ugyan mint történészt tartják számon, de ez csak élete későbbi szakaszára igaz. Növendék koráról jegyzik fel, hogy akkor a matematika érdekelte. 1815-ben lett Győrött a növendékek fizikatanára. Czinárnak fennmaradt egy vaskos füzet, amibe az 'Annalen der Physik' és a 'Chemische Journal' cikkeit jegyzetelte ki, sokszor a maga megjegyzéseivel. Amikor Jedlik 1831-ben Pozsonyba kerül tanárnak, a győri rendi liceum szertáráról leltárt készít, feltüntetve a beszerzések idejét is. E szerint 1816-tól Czinár (ekkor lett a liceum fizika tanára) kezdte el alaposan fejleszteni a szertárt. Azt hiszem, Jedlik segíthetett neki a szertári munkában. Talán ezért készítette Jedlik a leltárt két példányba, és

²³ Engelhardt Anzelm (1786–1864)

²⁴ Wekerle Gottfried (1788–1836)

²⁵ Orray Kajetán (1787–1827)

²⁶ Czinár Mór (1787–1875)

küldte el az egyiket Czinárnak. Ma is az ő nevében van bekatalogizálva, de az írás Jedliké. Czinár ajánlhatta Jedliket fizikusnak, mindjárt úgy, hogy akadémiai tanár válhasson belőle. Ezért küldték Jedliket rögtön a bölcsélet után Pannonhalmára teológiát tanulni és a doktorátusra készülni, nem pedig társaival Bakonybélbe a rendi tanárképzőre. Czinár mondását, bár nem Jedlik jegyezte fel, de hallhatta ő is, megtanulta és követte: „Nem az a valódi tudomány, amit jól megtanultok, hanem az, amit jól meggondoltok.”²⁷ Egy, tankönyve előszavából vett idézet bizonyítja ezt: „E munka tartalma nagyobb részint a német irodalom nevezetesebb kútforrásiból vagon merítve; azonban korántsem pusztán fordítás, hanem tanulmányimnak öngondolkozóló eredetű kifolyása.” Jedlik hálásan gondolt vissza Czinárra, füzetében, ahol azt jegyezte fel, hogy megjelent tankönyvéből kinek akar tiszteletpéldányt küldeni, a főapát neve után mindjárt Czinaré áll.

ÉVI- ÉS NAPIREND. A növendékek élete nagyjából egyformán zajlott Győrött és Pannonhalmán. Győrből megmaradt egy füzet, ami a házfőnök feljegyzéseit tartalmazza. Sajnos, Jedlik bölcséleti éveiről nincs feljegyzés, csak egy évvel korábbiak vannak benne.

A növendékek kettesével-hármasával laktak. Különböző „hivatalaik” voltak (most is így nevezzük ezeket). Így volt „excitator”, aki a fiatalokat felkeltette. Aztán a ruhák, cipők, ablakok, tisztálkodó szerek, gyertyák felelőse. Nekik kellett gondoskodni, hogy területükön minden rendbe menjen. Egy évre szólt megbízásuk. Heti beosztással változott az étkezés közben latinul felolvasó, a közös imánál előimádkozó és az órák kezdetét csengővel jelző hivatala.

A kelés reggel 5-kor volt. Közös ima és elmélkedés után voltak az órák. Erről ugyan részletes feljegyzés nincs, de az akkor általános szokás szerint délelőtt is kettő, délután is kettő lehetett. Valószínűleg séta is volt a napirendben. Az egész nap bent ülőknek ez szükséges.

A napi közös imák és mise mellett nagyobb ünnepélyességgel zajlott a vasárnapi mise. Egyes jelesebb ünnepeken főpapi mise volt. Többnyire valamelyik győri kanonok, vagy iskolai ünnepeken a főigazgató, maga is valamilyen papi méltóságban (apát, kanonok) volt, tartotta ezeket. A növendékek asszisztáltak. Kiemelem a főpapi mise asszisztenciájából a „gremialistát”. A főpapnak, ha leült, egy terítőt tettek az ölébe. A gremialista csaknem az egész mise alatt ezt kiterjesztett karjaiban tartotta. Ekkor esett meg, hogy az egyik a merev tartás miatti fáradtságtól majdnem elájult. Jedlik ezt az emléket használta fel az asztaltáncoltatás magyarázatára írt cikkében.

Az ünnepélyes évnitó, a Veni Sacte, misével volt kapcsolatban. Ezt november 4-én tartották 10 órakor. Erre meghívták a főigazgatót, ilyenkor ő mondott főpapi misét. Utána nagy ebéd volt az akadémia professzoraival és a népiskolák tanítóival közösen.

A szerzetesi élet nem olyan sanyarú, mint sokan gondolják. Jedlik is leírt Koltaihoz írt levelében egy esetet, ami növendékkorukban történhetett. „[Czuczor] összetoborozta a vasárnapok délutánján azokat, akik ügyesen kezelték a hangszereket, összetoborzott 6–8 tánckedvelő egyént is, és a mostani könyvtárteremben, amely akkor társalkodási terem volt, vígan járták a toborzót, a verbungost, míg a terem alatt lakozó Páter Gerard az akkori házfőnöknél, Szeder Fábiánnál panaszt nem emelt.”²⁸

Pannonhalma, teológia (1820–1822 és 1823–1825)

²⁷ Ferenczi Zoltán: Deák élete. 1. köt. Bp., 1904. Akadémia. pp. 43–44. Idézi: Ferenczy 1. köt. p. 12.

²⁸ Ferenczy 1. köt. p. 14. Borsó Gellért (1758–1826) és Szeder Fábián (1786–1859) győri tartózkodási adatait nem lehet összeegyeztetni. Valamelyiket eltéveszthette Jedlik.

TANÁRAI. A teológián Kovács Tamás,²⁹ a későbbi főapát, Dér Engelbert³⁰ és Guzmics Izidor³¹ tanította. Legnagyobb hatással Guzmics lehetett rá. Megnyilvánulhat ez a tőle átvett ökumenikus szellemben. Pozsonyi tanár korában pl. egy folyóiratot azért küld később Győrbe, mert az evangélikus liceum tanáránál volt kölcsön. Nyugdíjas korának egy feljegyzésében a segélyezést igénylő győri egyesületek közt szerepel az izraelita nőegylet is. De Guzmics hatása lehet a magyar nyelvvel való foglalkozása is, sőt, talán szociális gondolkodásának kifejlődése is. Érdemes egy kívülálló, Z. Szabó László Guzmicsról írt sorait idézni:

„A Pannonhalmán folyó képzés elsődlegesen nem a szaktudományok irányába terelte az itt tanuló kispapokat, hanem éppen ellenkezőleg: a lelkieken kívül a mindennapi élet teljességének a megértésére és megismerésére, egyúttal pedig a lét valóságos állapotával való szembenézésre, a küzdelmek vállalására. Olyasfajta érzékenységet oltottak Pannonhalmán a növendékekbe, hogy azok képességeiken túl a teljes valóság áttekintésére legyenek fogékonyak, hogy ezt azután másokban is elültessék. Guzmics ezt ismerte fel, gyakorolta is egész életén át. ...Azt is tudjuk, hogy az előírt tudományágak ismeretén túl különös figyelemmel gondolt a kispapok irodalmi-nyelvi műveltségének gondozására és megalapozására.”³²

Pannonhalmán tanult tehát 1820–1822-ben teológiát,³³ és közben készült a doktorátusra is. Vizsgáznia Pesten kellett, az egyetemen. A vizsgát két részletben lehetett letenni. Jedlik 1821. október 30-án tette le a szigorlatot (a szigorú vizsgálat összevonásával keletkezett szó) matematikából és fizikából, egy év múlva meg 1822. október 30-án filozófiából és történelemből. Másnap, 1822. október 31-én avatták AA. LL. & Philosophiae (Artium Liberalium et Philosophiae, vagyis a Szabad Művészetek és a Filozófia) doktorává.³⁴ Ezzel képesítést nyer, hogy akadémiák bölcsélet fakultásán tanítson.

Tanári működése

A győri gimnáziumban (1822–1823)

Most előljárói megszakították teológiai tanulmányait. Az 1802-ben visszaállított bencés rend még ekkor is tanárhiánnyal küzdött. Ezért egy-egy alkalmas rendtagot tanulmányai megszakításával egy-két évre tanárnak küldtek. Így járt Jedlik is. Mindjárt doktorátusa után, 1822-ben a győri gimnáziumba küldték a harmadik grammatikai osztály tanárának. Hogy ezt az állást elfoglalhassa, 1822. november 4-én letette a főigazgató előtt a tanári esküt. Osztályában hittant, latin és magyar nyelvet, magyar történelmet, földrajzot és matematikát tanított. Emlékeztetek rá, hogy akkor egy osztályban egy tanár tanított minden tárgyat.³⁵ Jedlik csak egy évig, az 1822/23-as tanévben tanított Győrött, akkor újra Pannonhalmára került, hogy befejezze teológiai tanulmányait.

Ez még két évet vett igénybe. A második év végén szentelték pappá 1825. szeptember 3-án. Most lett igazában kész és kezdhette meg – mint végzett ember – működését.

²⁹ Kovács Tamás (1783–1841; főapát 1829–1841)

³⁰ Dér Engelbert (1787–1823)

³¹ Guzmics Izidor (1786–1839; bakonybéli apát 1832–1839)

³² Z. Szabó 78. l.

³³ Nem a pesti egyetemen tanult – mint valahol olvastam –, hanem Pannonhalmán.

³⁴ Nem, mint olvastam szaktárgyaiból doktorált. Akkor ilyen nem volt.

³⁵ Nem lehet tehát azt mondani, mint olvastam, hogy Jedliket eredetileg a magyar érdekelte!

A győri rendi bölcséleten (1825–1831)

Megint Győrbe került, de most már a rend ott működő bölcséleti fakultására, ahogy nevezték, a liceumba fizikatanárnak. Mind ilyennek a mezőgazdaságot meg a természetrajzot (növény-, állat- és ásványtant) is kellett tanítania. Kedves tárgya azért a fizika volt. A szertárt tovább fejlesztette. Az általa 1831-ben írt leltár szerint főleg az akkor új villamosság tanításához vásárolt és gyártott eszközöket, de pótolta a más részeken mutatkozó hiányt is. Felhasználta, amiben lehetett, a helybeli iparosokat. Már ekkor a kísérleti tanítás híve volt. Világosan látta, hogy nem lehet olyan dolgokról komolyan tanítani, amiről a tanulónak nincs tapasztalata. Kísérleteit 1829-ben összeírta egy kis füzetbe. Ebben előadásának vázlatát követte.

Megmutatkozott már ekkor jó technikai, mérnöki érzéke. Olvasott arról hogy máshol már mesterséges ásványvizet gyártanak. Talán gyermekkori betegségére is jónak modták. Kipróbálta először egy egyszerű módszert, majd komolyabb berendezést készített, amivel olcsón tudott mesterséges ásványvizet és szódavizet készíteni. A fiatalabb rendtársakkal összefogva készítették nagyobb mennyiségben is a ház szükségletére. Ekkora esik az állandó elektromos forgás, a motor felfedezése is.

Nem volt zárkózott természetű. Győri tanár korában is több ismerettséget kötött. Megismerkedett természetesen a királyi akadémia fizikatanárával, Gröber Lőrincel.³⁶ Mikor az 1832-ben a pesti egyetem tanára lett, ott is meglátogatta, akkor már Pozsonyból. Itt került kapcsolatba a későbbi egyetemi tanárral, Verner (Verney) Józseffel.³⁷ Később az egyetemen kollégák lettek.

A rendtársak közül különösen Mann Emiliánnal³⁸ barátkozott. Amikor Jedlik bölcslethallgató volt Győrött, Mann a gimnáziumban tanított, ugyanúgy mint Jedlik, csak egy évet, majd Sopronban még kettőt. Amikor Jedlik a rendi liceum tanára lett, Mann már itt tanított. Mann 1830 ősszén, Jedlik meg 1831 tavaszán került Pozsonyba. Itt is együtt voltak hát egészen addig, míg Jedlik Pestre nem költözött. Három nagyobb közös útjukról tudunk Pozsonyból. Nem lehetetlen, hogy Győrből is voltak együtt kirándulni, de erről nincs adatunk.

Jedlik tapasztalatszerzés, tanulás kedvéért is utazott. Biztosan tudjuk, ha dátumhoz nem is lehet kötni, hogy többször járt Pesten. Tomcsányi Ádámot,³⁹ a pesti egyetem 1801-től haláláig, 1831-ig fizikatanárát többször is felkereste otthonában. De Bécsben is többször járhatott. Hiszen már győri tanár korában személyesen ismerte Andreas Baumgartnert,⁴⁰ a bécsi egyetem fizikusát (a szódavízgyártó gépéről írt cikkét ő fordította latinból németre), meg későbbi utódát, Andreas Ettingshausent⁴¹ is.

Czuczor Gergely 1824–1828 közt a győri gimnáziumban volt tanár, 1828–1829 közt pedig ő is a rend növendékeit tanította ugyanitt. Ismét a Koltaihoz írt levélből idézhetek egy kis epizódot. „[A] feketelevest kedvelő tanárok vasárnaponként más-más rendtársnál gyültek össze társasdelutánra; fekete kávé készíteni, csészéket törölgetni a vendéglátónak kellett. Egy alkalommal nagy hahotára fakadtak, amikor Czuczor kezében egyik csésze a másik után törött össze, mert »csak a lábai voltak ügyesek«; el is csapták uni sono a »Márta-féle« tisztségről, hogy kikerüljék a további károsodást.”⁴²

³⁶ Gröber Lőrinc (1777?–1834) 1812–1832 a győri akadémia, 1832–1834 az egyetem tanára.

³⁷ Verner (1844-től Verney) József (1785–1849 után) 1810-től a győri akadémia, 1834–1849 között az egyetem tanára.

³⁸ Mann Emilián (1797–1859, ekkor átlépett a lambachi bencés apátságba. Ott halt meg 1876-ben).

³⁹ Tomcsányi Ádám (1755–1831)

⁴⁰ Baumgartner, Andreas (1793–1865) 1823–1835 a bécsi egyetemen a fizika tanára, majd különböző gyárak igazgatója, 1847-től udvari tanácsos, 1848-tól bányászati, 1851-től kereskedelmi miniszter, 1854-től a bécsi Akadémia elnöke.

⁴¹ Ettingshausen, Andreas (1796–1878) 1821-től a matematika, 1835-től a fizika tanára a bécsi egyetemen.

⁴² Ferenczy I. köt. p. 14. „Márta féle tisztség”-ről lásd Lukács evangélium 10. 38–42.

A pozsonyi akadémián (1831–1839)

A rend 1816-ban elvállalta a győri és a pozsonyi akadémiák tanárral való ellátását, ahogy ezeken az állások megürülnek. 1831. február 9-én meghalt a pozsonyi akadémia fizikatanára, Pásztéry András. A főpát Jedliket küldte helyére, aki 1831. március végén foglalta el új állását.

Itt is a tanári működés volt számára a legfontosabb munka. A szertárt nem valami jó állapotban találta, de szerencséje volt. Egy hónappal előtte, 1831. február 21-én új főigazgató került a pozsonyi tankerület élére, Adamkovits Mihály, esztergomi kanonok. Nagy jóakarattal támogatta Jedlik törekvéseit a szertár ügyében.

A fizika tanára tanította az akadémiákon a természetrajzot is. Jedlik úgy látszik, ebből az ásványtant szerette. 1835. február 24-én ezt írja: „vettem 115 crystallus modellát fábul csinosan kifaragva, ezek által reményilem hogy mint a crystallographiát könnyebben lehet érteni, mint a Doppelbrechungot [a fény kettős törését]; az ára egy kevéssé borsos, 15 fl. C. m.”⁴³

Arra törekedett, hogy amit csak lehet vetítve mutathasson be hallgatóinak. Amikor a főigazgató az ásványoknak új szekrényt készíttetett, azok elfoglalták a falnak azt a részét, ahová vetíteni szokott. Vetítévásznat kellett csináltatnia. „A kiszülendő Physikának első Tomusát az Examenek alatt el vigezhetni reménylettem de a mineralogikai gyűjteménynek közbe jött általhordása a muzeumba egy egész holnapot el rontott, s részemre haszonvehetlenné tett; igaz ugyan hogy a muzeum most szép formát kapot; most csináltatok egy nagy Cortinát [függönyt], mivel a minerás almariumok a fehér falat eltakarták. Kifogyván az időbül most folytatom azt a mit már régen elvégeztnék reménylettem.” – írta 1835. március 15-én.

Iparkodott a évi dotációt is magasabbra emeltetni. Érdekessége miatt írom ide a Pozsonyban 1838. november 19-én kelt levelének erre vonatkozó részletét.

„Valódi ujság gyanánt vettem azon tudosítását hogy a 40 forintot nem csak a pozsonyi akadémia, hanem a győri is, tehát a többi is már ezüstben kapja; s nagyon kezdtem neki örülni, hogy leg alább az én recursusom adott erre alkalmat, de megint meghuztam magamat, midőn értettem hogy ez egy már régen meg volt intimum szerint történik. – Illyen adta Intimumja! hogy én errül mit sem tudtam; pedig mennyit emlegettem én ezen tárgyat egész Posonban létem alatt a Fő Director és utóbb a prodirector előtt is; de főképp midőn a Professorok esztendeji fizetesük ezüstben resolváltatott. A Fő Director, ki minden lehető Intimumokat fel kutat, errül nekem soha sem szólt, a prodirector pedig meg a recursusomra is semmi resolutiót nem remélt; Ezen állapotban levén a dolog ide copiazom azon nem régi Intimumot, mely szerint én a 40 forintot ezüstben kapom, hasonlitsa össze kérem a Kozics ur által mutatottal, s ha különbözik ne tiltsa faradságát, s küldje át nekem in copia, hogy annak idejében mieinknek orra alá dörgölhessem, ha pedig evvel egy lenne adgyon alkalmat, hogy a többi academianak is jutott, s recursusom által okozott szerencsén némely örömet éldehessek.”

Hát így hajtották végre akkoriban is a határozatokat! Akkoriban kétféle pénz járta: a fém, ez volt a pengő, vagy konvencionális forint és a papír, ezt meg váltó vagy osztrák értékűnek is mondták. Az átszámítás: 1 pengőforint = 2 1/2 váltóforint.⁴⁴

Már Pozsonyi tartózkodása végére esett a magyar egyetemnek és akadémiáknak (Pozsony, Kassa, Nagyvárad, Győr) általa megszerzett Ettingshausen-Eckling-féle

⁴³ C. m. = Conventionalis moneta, vagyis pengő forint.

⁴⁴ Spira György: A pestiek Petőfi és Haynau között. Bp., 1998. Enciklopédia. p. 701.

mágneselektromos áramfejlesztő áttervezése. Látszik ezekből, hogy nemcsak magára gondolt, hanem az egész magyar oktatásügy is a szívében feküdt.

Latin nyelven készült tankönyvet kiadni. Ezt az ügyet is jobb megvilágításban láthatjuk akkori levelei alapján.

1838 elejéről való, keltezetlen levelében írja: „Denique mivel már régen bántot a Tomtsányi rendetlensége csakugyan reá vettem bus fejemet, hogy valami jobb rendbe állított Physikát alkotni próbáljak. Tudtam én hogy nagy fába vágom a tompa élű fejszemet; de hogy annyi munkába kerüljön /:t.i. nekem, mert más annyi fáradsággal talán tiz annyit öszsze irt volna:/ nem hittem volna. Mennyi gondba kerüljön csak egy meglehető s rendet kigondolni, s a mi még nehezebb ahhoz hivnek maradni, már tapasztaltam. Azt véltem hogy már meglehetőssen tudom a physicát, de bezeg meg hökkentem, midőn az íráshoz fogtam, sokszor elrágtam pennámat órákig a nélkül, hogy egy kedvemre való sort tehettem volna le s a mit le tettem nem mindig kedvemre való, de jobban tenni mégsem tudtam. Nem a tárgy szüke volt az akadály mert az hála az Egeknek elig bő, hanem a rend, a rend /:szegény boldogult Alexius mondása szerint:/ . Ha valaki el hiteti magával hogy valamit tud, csak próbálja azt leirni.”

Egy korábbi, 1834. február 25-én írt levél részlete: „Tatár tudgya a Physica nekem annál nehezebbnek tetszik mennél jobban tanulom; Akar mely részit tekéntem merő rendetlenség, s ha rendbe próbálom szedegetni nagyon csikorogva megy; s azért ha igazán bele kapnék is, nem ígérhetném, hogy oly hamar nyőne, mint eső után a gomba. Ha együtt lehetnénk nem kétlem könnyebben tudnánk egyet öszve állogatni. Mindazonáltal ha valamit ezentúl öszve habarhatnék el nem mulasztom ítélete alá bocsátani. Azonban igen szeretném ha maga is meg próbálná valami részét p. o. De Sono gustusa és a Phisica mostani állapotya szerint rendbe szenni, s ha ez jól, s könnyen esne ki, a többit is folytatni, etc. etc.” Látjuk ebből, fontosnak érzi a másokkal való összedolgozást. Úgy is, hogy „ítélete alá bocsátani” a másoknak, de a közös munkát is.

Ide kívánczik még a végül is 1850-ben magyarul megjelent könyv egy meg nem jelent előszótervezetéből való részlet: „... [A szerző] különben sem érezvén nagy hivatást az írói pályára, mert nem hiszi, hogy másnak annyi munkájába kerülne könyv, mint ő neki, midőn látja, melly gomba módjára készülnek némellyeknél a könyvek; de a tárgy jóságára jót áll.”⁴⁵

Életére hatással volt az akkor zajló ún. reformországgyűlés. 1832. december 16-ra hívták össze a magyar történelem talán leghosszabb országgyűlését, mert csak 1836. május 2-án rekesztették be. Erről írta Guzmics Izidor naplójában: „1836. május 2. Berekesztetett a három esztendő s 4 1/2 hónapos országgyűlés. A nyelv nyert itt legtöbbet; s lehet-e nemzetnek nagyobb nyeresége? Végre tehát megnyerheté a magyar, hogy honában honi nyelv legyen a törvényes nyelv! s ez nemzeti létének 900-dik esztendejében!!” Ettől kezdve kezdett Jedlik azon gondolkodni, hogy tankönyvét magyarul kellene megírni, de csak 1843-ból való a könyvéhez készült első magyar kézirat.⁴⁶

A pozsonyiak szemével, mintegy alulnézetben, nem voltak ezek az idők olyan szépek. A város lefoglalta a polgárok egyes szobáit az országgyűlés követeinek, így a polgárok kiszorultak lakásuk egy részéből. Fizetséget akkor még nem kaptak érte. A legtöbben ki is pakolták szobáikat, csak egy ágyat, egy asztalt meg egy széket hagytak a követnek, azt is inkább kegyelemből. Hát, ha a követek maguk nem tudtak bútort oda szállíttatni, ugyancsak kényelmetlenül lakhattak! Sok egyéb ember is oda csődült. Megnövekedett a hatósági kémek, besúgók száma. A biztonságra örökös katonaságot vezényeltek a városba. A nagy nyüzsgésben könnyű a zavarosban halászni, Bécsből sok rosszban járó (zsebtolvaj, „hölgy”) is megjelent. A rendház sem adott sok menedéket. A gyűlésre hivatalos apátoknak ugyan, mint Guzmics Izidor naplójából és Jedlik egyik leveléből látjuk, a városban béreltek szállást, de a

⁴⁵ Ferenczy Viktor: Jedlik Ányos István élete és alkotásai. 4. köt. Győr, 1939. p. 66.

⁴⁶ Ferenczy I. köt. p. 57. Az első részt 1844. január 8-án fejezte be.

főpát a házban lakott, a többiek is ott étkeztek. Nagy volt ilyenkor a jövés-menés, vendégeskedés is. Főpapok, főurak, követek voltak sokszor ebédre, vacsorára hivatalosak. Hiszen részben érthető, a dolgokat sokszor könnyebb megbeszélni a fehér asztal mellett, mint a diéta szónoki emelvényén. Jedlik így panaszkodott 1834. március 14-i levelében: „már a hosszú ebédelést, és véghetetlen vacsorállást testestül, lelkestül el untuk; hát még ha minden alkalmatlankodást el számlálnék?! Az előtt boldogoknak tartám a kik az ország Gyűlése folyamattját színről színre láthatták; most azokat tartanám jövendőben boldogoknak, akik a mostani Diaetát látták, s bizonyossak hogy többé soha se láttandják. Bár csak azt nyerhették volna meg hogy Pesten tartatna, vagy akár a Caucasus mellé vitetne.”

Győrrel való kapcsolata sem szakadt meg. Egy évet már Jedlikkel tanított Győrött mint a rendi növendékek történelem tanára Orsonics Iván. Jedlik távoztával ő vette át a fizika tanítását. Amikor a királyi akadémia fizika tanára, Gröber Lőrinc 1832-ben a pesti egyetem fizika tanára lett, Orsonics lett a királyi akadémián utóda. Vele tartott Jedlik szakmai érintkezést. Leveleztek, időnkint találkoztak is. A rend az akadémiai tanárok számára megvette a főbb irodalmat, járatta pl. az *Annalen der Physik*-et. Pozsony közelebb volt Bécshez, jobb volt az összeköttetés is. Ide jöttek a szállítmányok. Jedlik átnézte őket, az öt érdeklő cikkekből kivonatot is készített. Amikor továbbküldte Orsonicsnak, már jelezte is az érdekesebb cikkeket, újabb eredményeket. A levelekben előjönnek az őket érdeklő témák. Álljon itt egy részlet az 1837. április 27-én kelt leveléből:

„Talán boszorkodik is már, hogy az utolsó levelére mind eddig feleletet nem adtam. Meg kell vallanom egy oka vala a restség, de nagyobb oka vala az időm rövidsége, és a mi több a meg irandó tárgynak bősége. A polarisatio tünetényeit illető nehézségire, a circularis és elliptoria polarisatio eránt tett kérdésére fel tett szándékom vala mennél hamarébb felelni, de mivel naprul napra hallasztani kénytelenítettem, s egyszerűsmind által láttam hogy a felelet csaknem egy dissertatiot tenne, kénytelen vagyok meg vallani hogy részint azért, mivel már talán felvilágosításom úgy is későn jönne, részint, mivel ez illyes felvilágosítást a Gehler *Lexicon*ba, és Poggendorfbba több helyeken találhat. Ha a Kunzek *Lehre von Lichte*, vagy a Baumgartner 1835diki kiadását meg szerezné ezekben is meg találtatik a kívánt felelet. – Ami az Aragotul özsze állított polarisatio készülétet illeti, én azt tartom hogy ő a polarisatioi figurakat, mellyeket azon modon állít elő, a melyen mi a vacatiókban, egy *transparens*re vetteti, hogy a *transparens*en túl álló Auditorium, vel Spectatorium egyszerre láthassa a tünetényt; kíváncsi vagyok hallani mennyire sikerült a polarizatiót illető készétménye? ...A Pogg. 1836diki folyamatot nem sokára általküldöm; ebben a meletet csak ugyan az anyagok sorátul kiküszöbölték, és így ez is csak rezgés volna.”

A levelezés sem ment olyan egyszerűen. Alkalmi „fuvarokat” használtak fel. Így a rendi „boroskocsit”, ami Győrből szállította a bort és a pozsonyi ház szükségletére való egyéb élelmet. Néha a rend alkalmazásában álló mesteremberek is mentek Pozsonyba. Például amikor a győri konyhába új tűzhely kellett, a rendi kályhást Jedlikhez küldték, hogy az új szerkezetet vele megbeszélje. Látszik, a rend vezetői ismerték mernöki adottságait, fel is használták. Máskor ismerős pozsonyi Győrbe menő kereskedőkkel küldte levelét.

Nem volt magába zárkózott ember. Az akadémiai kollégáit is jól megismerte. Leginkább Faber Antallal⁴⁷ került közülük barátságba. Faber 1804–1841 között a történelem tanára volt a pozsonyi akadémián. Barátságuk mély lehetett. Faber egyik Jedlikhez írt latin verséből látszik, hogy kedves élcélődés volt köztük. Amikor Jedlik meggyógyult a tifuszból Faber újabb latin verssel köszöntötte. Jedlik nyugdíjazása után feléledt a kapcsolat közte és a Faber család közt. Anyagi segítségét kérték. Meg is kapták. Jedliknek sok levélfogalmazványa maradt az özvegyhez, a gyerekekhez és unokákhoz. A levelek – bár tiltakozik a sok kérés miatt – mégis mindig pénzzel kibélelve mentek.

⁴⁷ Fáber Antal (1772–1849/1850)

Itt ismerkedett meg Virozsil Antallal,⁴⁸ aki az egyetemen is kollégája lett.

Egy véletlenül megmaradt, és nemrég előkerült 1832-ből származó pár ív pénztári naplójából látjuk, hogy itt is – mint nyilván Győrött is – sétált, kirándult. Társaival többször járta a Zuckerman del (Váralja) utcáit, a hajóhídon átmenetek a Duna másik oldalán levő Ligetbe. Ilyen alkalmakkor uzsonna is szerepel kiadásai közt. Kissé már nagyobb út volt a Pozsony melletti hegyre, az Eisengründl-re (Vaskutacska) való séta.

De messzebb is eljutottak. Feljegyzései közt szerepel készülődés a bazini fürdőre. Fizette a kocsit a verekenyei, cseklézi búcsúra menéskor. Ez a néhány véletlenül megmaradt adat azért azt is bizonyítja, hogy máskor is voltak ilyen kirándulásaik.

Többször járt Bécsben. Pesti tanársága idejéről tudjuk, hogy évente a szeptemberi szünetekben mindig Bécsbe utazott. Pozsonyi tartózkodása alatt, mivel közel volt Bécs, jobb volt az összeköttetés is, más, rövidebb szüneteket is felhasznált egy-egy bécsi útra. Levelei alapján kimutatható 1832 júniusi, 1835 februári útja. Ez utóbbira a főigazgató megbízásából ment. Egy dátumozatlan, de alighanem 1838. elején kelt levélben ír egy bécsi út tervéről, 1838 szeptemberi, 1839 márciusi és júniusi útja az engedélyezett Eckling-féle mágnes-elektromos géppel lehet összefüggésben.

A fennmaradt pénztárnapló töredékből tudjuk, hogy 1832. szeptember 12–20. közt Pesten járt, hazafelé Szímőre is ellátogatott. Biztosra vehetjük, hogy máskor is járt szülőfalujában. Pesten meg legalább az egyetemi tanári konkurzusok alkalmával, de máskor is lehetett, mert többször is járt mindegyik (Tomcsányi 1801–1831 rendes, Gröber 1832–1834 rendes, utána Degen helyettes) fizikatanárnál az egyetemen lévő lakásukban.

A hosszú vakációkban hosszabb utakra vállalkozott. Három nagyobb útvjáról tudunk Pozsonyból. 1834 augusztusában Mann Emilián bencés tanártársával Bécsből indulva Sankt Pölten, Melk, Enns, Linz, Wels, Lambach, Salzburg, Wolfgangsee, Ischl, a Gmunden-i tó, Kremsmünster, Steyr érintésével körutat tett Ausztriában.⁴⁹ 1835 augusztusában ugyancsak Mann Emiliánnal Morva- és Csehországot járta be. Megint Bécsből indultak. Útba ejtették Brno-t, Blanzko-t, Litomyšl-t, Hradec Králové-t, Mnich Hradiště-t, Liberec-et, Děčín-t. Egy kocsmáros közreműködésével átszöktek a német határon Drezdába, majd visszajövet Teplice érintésével Prágán keresztül értek vissza Bécsbe. Az utat jórészt gyalog tették meg. Jedlik vett – vagy maga szerkesztett, ezt nem tudjuk – egy szétszedhető kis kocsit. Olyasfélét, mint amilyent bevásárló szatyornak ma csinálnak. „Bútorukat”⁵⁰ erre rakták, és húzták maguk után. Csak városhoz érkezve szedték szét a kocsit, és vették magukra holmijukat, azaz bútorukat. De ha a vidék nem volt olyan érdekes, postakocsin, társaskocsin is utaztak. Sőt, ha nem volt más lehetőség, maguk is béreltek szekeret. Egy-egy nagyobb városban több napot is eltöltöttek. Megnézték a város nevezetességeit, színházba mentek ahol volt. A környékre is kirándultak. Naplójából látszik, hogy eleve tisztában voltak azzal, hogy hol mit érdemes megnézni, készültek az útra. Volt hely, ahol Emilián rokonai laktak, akkor azok segítették őket a látnivalók megmutatásával, máskor helyi vezetőt fogadtak.

Ezek az utak is tanulmányútnak számíthatnak. Jedlik maga is így értékelte őket, mert az egyetemi tanári kinevezésért való felterjesztésében (1837. november 26.) felemlítette az ezen a két úton meglátogatott városok (Bécs, Linz, Kremsmünster, Salzburg, Brünn, Prága, Drezda) egyetemeinek, főiskoláinak fizikai szertárát, ahol tapasztalatokat szerzett.

Még egy ausztriai útvjáról is tudunk, valószínű 1837 augusztusában Mann Emilián és egy ifjú pozsonyi kereskedő társaságában meglátogatta „az Ausztriai havast szép tájékával együtt”. Ezen útvjáról hazatérve értesült Bécsben Sztankovits János választott püspöktől (később győri megyéspüspök lett) az új egyetemi tanári konkurzusról (vizsgára való

⁴⁸ Virozsil Antal (1792–1868) 1822–1832 a pozsonyi akadémián, 1832–1862 a pesti egyetemen jogtanár.

⁴⁹ Akkor Ausztrián csak Unter- és Oberösterreichet értették!

⁵⁰ Ez a szó, akkor az úti poggyászt jelentette l. ma is „betyárbútor”!

összejövetel). Ezt ugyan már tudta, de nem akart újra részt venni benne, végül is a püspök beszélte rá.

Itt említem meg Jedlik és a zene viszonyát. Ezen a téren ki kell igazítani Ferenczyt. A tőle nem látott 1832-es pénztári naplótöredékben szerepel október 22-én a bejegyzés: „A Fortepiano felhuzásáért 2 forint”. Ferenczy csak azt említi, hogy 1834-es ausztriai útján augusztus 12-én „Reggel meg látogattam a jadzó mühszmestert”, a 16-ai írása fölé meg odairja: „/: 21 Fortepiano 4000 forint”. Úgy látszik újat, jobbat akart venni, ezért nézett körül Bécsben. Maga is játszott a zongorán, mint 1835. augusztus 21-én írta fel naplójába, Frýdlandban (Friedland): „Ismét keresztül a városon mentünk a Vár vendégfogadóba, szépen nagyon elrendelve [berendezve], különösen tiszteletesek a székek, és hogy az ebédlőbe szép Fortepiano vala a vendégek számára, ezen jádzadtunk még a reggelink el készült.” Kiritikusan hallgatta a zenét. Például Teplitzről feljegyzte: „... vacsora után jelen voltunk azon kivilágosításnál, és muzsikánál, mellyet a Hauptquelle feltalálásának esztendei napján tartottak... A muzsika nem különös, az ének mellyet nyomtatott czedulákrul kornyikált a fördöbül élő Teplitzi nép, ocsmány.” 1834-ben a pozsonyi egyházi zeneegylettől kap díszoklevelet (Ehrendiplom). Igaz, ezt jelentős pénzbeli támogatásért kapta.

A pesti egyetemen (1840–1878)

KINEVEZESÉNEK TÖRTÉNETE. Alig foglalta el Jedlik 1831. március végén pozsonyi hivatalát, július 31-én meghalt a pesti egyetem fizika tanára, Tomcsányi Ádám. Az állás betöltésére meghirdetett konkurzuson Jedlik is részt akart venni. Mint szerzetes, csak előljárója engedélyével pályázhatott a renden kívüli állásra. Augusztus 29-én írt az akkori főapátnak, Kovács Tamásnak, engedélyt kérve a pályázásra. A főapát 1831. szeptember 4-én írta meg a választ: korainak tartja Jedlik jelentkezését. Jedliket ez kissé bosszantotta. Mit szól a többi akadémiai tanár? Azt gondolják, hogy ő nem mer jelentkezni? Pedig nagyon is alkalmasnak érezte magát. A pályázat azért nélküle esett meg. Az 1832/33-as tanévtől Gröber Lőrincet nevezték ki, aki eddig a győri kir. akadémián tanított. Jedlik is jól ismerte. De Gröber már 1834. szeptember 20-án meghalt.

Az új konkurzusra, aminek időpontját 1835. március 17-ben állapították meg, február 1-ig lehetett jelentkezni. Jedlik most már engedélyt kapott a főapáttól a pályázásra. A főigazgató (Adamkovits) 1834. november 17-én írta meg Jedlik működési bizonyítványát. Nagy elismeréssel szólt róla. Ugyanígy írt a győri főigazgató is a győri gimnázium grammatikai osztályában való tanárkodásának egy évéről. Érdemes Adamkovits jellemzéséből egy részt idézni.

„Tanári tisztét mindig pontosan, serényen, rátermettséggel és buzgósággal teljesítette annyira, hogy kiváló műveltségével általában a bölcsészeti, különösen pedig a természeti tudományokban, amiket előad és amiket a legjobb és legújabb szerzőknek fáradhatatlan olvasásával és tanulmányozásával maga is művel, nagy tudásával, előadói készségével, példákban való megvilágítással fel tudta kelteni hallgatói figyelmét, szeretetét, serkenteni tudta őket az előadott tárgyakkal való buzgó, szorgalmas és szép eredménnyel járó foglalkozásra; ugyancsak nemkülönben örvendetes eredménnyel járt fáradhatatlanul buzgó örökösége az ifjúság erkölcsi fegyelmének védelmében. Ezenfelül állandóan féltő gondját viselte a múzeumnak [ma szertár a neve], a fizikainak és a természetrajzinak egyaránt, eszközeit terhes munkával új és kitűnő rendbe hozta, kiváló

szakavatottsággal újakat alkotott, fáradhatatlan buzgósággal mutatta be tanítványainak a fizikai kísérleteket még szünetnapokon is.⁵¹

Egyik levelében beszámolt az 1835. március 17-én tartott konkurzusról. Az írásbeli vizsgán érdekes eset történt. Érdemesnek tartom szó szerint közölni leveléből az eset leírását. (A zavaróan hiányzó ékezeteket kiraktam, a latin szövegeket lefordítottam. Egy-két helyen zárójelben magyarázatot írtam. A nevet csak M.-mel rövidítettem.)

„A konkurzus módja e következő vala: 17-dikbe 8 óra előtt papirossal és tollakkal ellátva megjelentem az Universitas [Egyetem] épületibe, ahol az említett konkurrens felekkel öszve találkoztam; a filozófiai fakultás konzesszust [gyűlést] tartott, melyben minekelőtte bennünket behivattak volna, a Bécsből küldött kérdéseket felnyitották /:ami rend ellen valónak látszik:/. Konzesszus után, mely egy fertály [negyed] 9-re végződött, behivattattunk, és az ovális asztal elején helyet kaptunk, lediktáltattak a következő tésisek:

1a Quae sunt phaenomena colorum accidentalium, quae illorum explicatio. Quid per polarisationem huius intelligitur. [A mellékszínnek tüneményei, magyarázatuk. Mit értünk ezek polarizációján.]

2a Quas leges sequitur motus aquae in tubis, et in canali aperto. [Milyen törvényeket követ a csövekben és a nyílt csatornában folyó víz.]

3o Quid intelligitur per sic dictam humum, et quae eius sunt chemicae proprietates. [Mit értünk az úgy nevezett humuszon, és mik ennek kémiai tulajdonságai.]

A harmadik tézis se a mechanikához se a fizikához nem tartozik, de a többi rendellenességekhez hozzá illik. Ez meg léven tudtunkra adatott, hogy másnap 11 órakor fog tartatni az orale [szóbeli vizsga], s pedig fele latin a fizikából, fele német nyelven a mechanikából /:ez ismét a magyar rendellenességhez tartozik, mert a konkurzus hirdetésbe erről semmi említés téve nem volt, s azért németül az illyesre készülve nem valánk, de mivel szabadságunkra hagyatott tárgyat választanunk megnyugtató magamat, remélnvén, hogy egy darabot a mechanikából még addig megtanulhatok. Jobban reá pörkült ezen váratlan rendelés a M.-ra, mert ő azonnal felkelt, és a még egy-két jelenlévő professzornak eleibe terjeszté, hogy ő már két concursust kiállott, s különben is publicus regius Professor [nyilvános, királyi akadémiai tanár], azért ab hoc onere orale subeundi [ezen szóbeli letételének terhétől] magát felmentetni kérte, de ők természetesen mást nem felelhettek, minthogy ő reájok a fellebb említett felsőbb helyről érkezett rendelésnek csak végbe hajtása, nem pedig az attul való felmentés bizatott, ezen nyilvános megtagadás után előbbeni kérésit ujjonnan de hasztalanul ismételte. ... A kidolgozással két fertály háromra [1/2 3] lettem készen, a purisatioja [letisztázása] tartott 3 fertály nyolcig [3/4 8], az egész tett két megtöltött árkust. ... M.-val még egy kis furcsaság is történt, mellyet csak röviden érintek; tudniilik ő már jó practicus concurrens [gyakorlott konkurráló] el látta magát több nyolczadrész nagyságú papirossokkal, mellyeken nagyon apró betűkkel a fizikai tárgyak feljegyezve valónak; öszve üllésünk után ő azonnal ki ment /:amit egy konkurzusba ha lehet el kell kerülni:/, vissza jövéen az odakint rendbe szedett papirossainak hasznát venni kezdette, mi ugyan észre nem vettük, mert reá ügyelni sem időnk, sem jogunk nem vala, hanem észre vette a VERNER, a ki kilencztül 11-ig assistált [felügyelt], és egyszer felkelvén egy kevéssé hátunk megett ide s oda sétálván M. papirossai közül egyet kettőt elkapott, M. a többit megmenteni iparkodván öszve gyömöszüte, és egy szempillantat alatt a nadrágjába

⁵¹ Adamkovits főigazgató jellemzése Jedlik tanári működéséről 1834. november 14.

dugta. A VERNER lármát ütött, a helytelenség ellen protestált, és e következő diálogust illy formán kezdé:

VERNER: ego juratus testis similem manipulationem transpicere non possum [én, mint felesküdtött tanú, ilyen manipulációt nem nézhetek el].

M. Domine Spectabile quid vult? reddat mihi meum scriptum [mit akar a tekintetes úr? adja vissza írásomat].

V. Ipse mihi tradet quod habet in caligis [maga adja át, ami a nadrágjában van].

M. Non me turbet [ne zavarjon].

V. Tamen si innocens est non metuat, tradat mihi, quia ego relationem facere debeo [ha ártatlan, ne féljen, adja át nekem, mert jelentést kell tennem].

M. Jam tradam honesto homini [majd tisztességes embernek oda adom].

V. Ergo ego non sum honestus homo?! [tehát én nem vagyok tisztességes ember?!]

M. Est raptor – rapuit mea scripta – oculum a charta, manum ab arca – [rabló – elrabolta írásaimat – szememet a papírról, kezemet a tollról]

Egy idő vártatva ismét megszólamlott a M., s mondá már egy kevéssé magába térve: Domine Spectabile tamen fuit meus Professor, quare ita mecum agit [a tekintetes úr mégis csak a tanárom volt, miért bánik így velem].

V. Ergo quia meus discipulus fuit arrogat sibi jus me non honestum hominem compellandi!? – – [tehát amiért tanítványom volt, azt a jogot követeli magának, hogy azzal vádoljon nem vagyok tisztességes ember!?!]

Végtire a VERNER unszolására át adá az el rejtett papirosok közül, mint vélni lehet, csak az egyiket, mert minek előtte a nadrágbul kihúzta köztük válogatni látszott etc. etc. ...

– Ime Jancsikám ezekbül láthatni mennyire szemessebbek, vagy inkább szemtelenebbek mások nálunknál. Adja Isten hogy igaz úton legtovább érhessünk!”⁵²

Mit gondolhatott Jedlik, amikor 1842. március 24-én ő kérdezte fizikából M. akadémiai professzort, mikor az doktori vizsgát tett? És mit M.? Egyébként az eset, a szereplő személy változásával, a második konkurzuson szinte ugyanígy kísértetiesen megismétlődött. Ezt már Ferenczy közölte, ha nem is ilyen részletesen.⁵³

Az eredmény: a bíráló tanárok többsége Jedliket helyezte az első helyre, de a végső felterjesztésben mégis csak másodikként szerepelt. Valami „protekció” állt a háttérben. Érezhette ezt a helytartó tanács is, mert az ügyet „elhúzta”, és teljesen szokatlanul, 1837. november 9-re új konkurzust hirdetett.

Jedlik erre már nem akart elmenni, méltatlannak érezte a vele való bánást. Egyébként Wolfstein,⁵⁴ az egyik öreg, akkor 64 éves egyetemi tanár ki is mondta ezt a második konkurzus utáni vitában: „Ez már mégis sok, amit ezzel a Jedlikkel csinálnak!”, bár ő nem Jedlik mellett állt. Jedlik inkább elment kirándulni az Alpokba. Mégis, mint már írtam, visszafelé Bécsben Sztankovits püspök rábeszélte a jelentkezésre. Az új konkurzus az előzőhöz hasonlóan zajlott, most is volt „puskázó” a vizsgázók között. Most is voltak ugyan kifogások Jedlik ellen, de annyival jobb volt a többinél, hogy újabb huzavonák után végül is őt jelölték az első helyre. 1837. november 26-án beadta a királyhoz címzett folyamodását, ahogy a szabályok kívánták a bölcsészeti kar elnökéhez. A kinevezés elhúzódott. Oka részben

⁵² Jedlik datálatlan levele Orsonics Ivánhoz kb. 1835. nyarán

⁵³ Ferenczy I. köt. p. 33.

⁵⁴ Wolfstein József (1777–1859) az elemi és alkalmazott matematika tanára, kétszer a bölcsészkar dékánja, 1838/39 az egyetem rektora.

legalábbis az árvíz és az egyik „censor” betegsége.⁵⁵ A kinevezést csak 1839. november 2-án írta alá a király, Jedlik december 17-én kapta kézhez az értesítést róla. Olvastam már azt, hogy 1838-tól tanított az egyetemen megbízott előadóként elektromosságtant. Hát ez nem áll. Jedlik egyik regényes életrajzában a szerző Jedliknek a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1841-es szeptemberi gyűlésén elhangzott előadását, nem tudni miért, pozsonyi tanársága idejére teszi, mintha Pestre hívták volna erre az előadásra.⁵⁶ Zelovich is, egyéb adataiban is megbízhatatlan könyvében, arról ír, hogy Jedlik az Institutum Geometricum-ban az elektromosságtanról adott elő.⁵⁷ Alighanem ezeket értik félre, mintha az egyetemre hívták volna meg 1838-tól előadónak!

1840. január 14-én szép beszédben búcsúzott el pozsonyi tanítványaitól. Azok arra kérték, hogy üljön modellt egy bécsi rajzolóknak, hadd csináltassanak róla emlékebe egy képet. A kép elkészült, kinyomtatták. Ez róla az első kép. Csomagolt, és február közepén útnak indult a Zsófia hajóval. Megérkezésekor berendezkedett az egyetem épületében levő lakásában. A farsangi szünet után, március 6-án kezdte meg előadásait, és a következő kari ülésen, március 10-én, tette le az ilyenkor szokásos esküt.

PESTI LAKÁSAI. Jedlik pesti életét igazában nem lehetne egységesen tárgyalni. Több szakaszt kellene benne megkülönböztetni. Más volt az élet 1848 előtt, más utána. De még ezt is több szakaszra lehetne bontani. Különösen az 1867 után láthatunk a város életében jelentős fejlődést. De nem csak a politika és a város fejlődése hoz Jedlik életében változást. Mikor idekerül 40 éves, amikor nyugdíjba megy 78. A korosodás változással jár. Úgyszintén változik érdeklődési köre. Bár úgy tűnik, a tanítás mindig szívügye, talán megkockáztathatom, elsődlegesnek tartott munkája volt, de a módja, főleg 1850-ben (Thun reformja), majd 1867-ben (Eötvös József második minisztersége) megváltozott. Egyéb, nevezzük tudományosnak, érdeklődése szintén. Az osztógép készítése még kevésbé, de az elemek fejlesztése és főleg gyártása már életmódjára is kihatott. Ekkor sokszor volt otthonától távol, elemgyárában,⁵⁸ gyakran éjjel is ott maradt méréseit folytatni. Ezzel csökkentek pl. másoknál tett, amúgy sem túl gyakori látogatásai is.

Mikor Jedlik Petre érkezett, azt vélnénk, hogy még láthatók az 1838-as nagy árvíz nyomai. Nem egészen így van. Lindeberg svéd utazó, aki 1840-ben járt Pesten, csodálkozva írja, hogy „Romok és törmelékhegyek helyett paloták sora tárul elénk, amelyek ép olyan pompásak, mint amilyen ízlésesek.”⁵⁹ Igaz, akadtak még részek, ahol meglátszott az árvíz nyoma, de ezek inkább a külvárosokban voltak.⁶⁰ De azért emlékeztek rá. Mikor Jedlik 1846-ban beszédben üdvözli az egyetem rektorává választott Verneyt,⁶¹ utal rá, hogy Verney, 1838-ban a bölcsészkar dékánja, a nagy árvízkor a jeges vízben állva mentette az iratokat.

Jedliknek Pestre költözése előtt a lakás ügyében is kellett intézkednie. Tudta, hiszen maga is járt ott többször, hogy a „szertáros” tanárokat, így a fizikust is, mai szóval „szolgálati lakás” illeti meg az egyetemen, szertára közelében. Tersztyánszky Imre választott püspök, a bölcsészeti kar igazgatója, maga írta meg Jedliknek 1840 elején, hogy az egyetem első emeletén három szobából és konyhából álló lakás illeti meg. Jelenleg az árvízi hivatal használja, de intézkedett, hogy mire jön, szabadabbá tegyék. Ez meg is történt, Jedlik

⁵⁵ Szentpétery Imre: A bölcsészettudományi kar története 1635–1935. Bp., 1935. p. 259. 27. lábjegyzet.

⁵⁶ Horváth Árpád: A megkésett világhír. Bp., 1980. (Reprint: 1995. Nyíregyháza. Okteszt.) pp. 68–69.

⁵⁷ Zelovich K.: A M. Kir. József Műegyetem és a hazai felsőoktatás története. Bp., 1922. Pátria. p. 73.

⁵⁸ Helyét sajnos nem tudjuk.

⁵⁹ Idézi Tardy L.: Kis magyar történetek. Bp., 1986. Kozmosz. p. 215.

⁶⁰ L. Kohl brémai geográfus 1842-es útjának leírásában, in: Haraszti – Pető: Utikalandok a régi Magyarországon. Bp., 1963. Táncsics. p. 314.

⁶¹ Verner József 1844-ben nemességet kapott, akkor változtatta nevét Verney-re. Jedlik már Győrből ismerte, Verner–Verney ott volt a kir. akadémia bölcsélet tanára 1810–1834-ig, amikor egyetemi tanár lett.

beköltözhetett az egyetem mai központi épülete helyén állt akkori épületbe.⁶² Lakása az első emeleten, szertára a harmadikon volt. A lakáshoz pince, padlás és udvarrész is tartozott. Itt lakott, míg a minisztérium 1870. július 28-i rendelete miatt új lakásba nem kellett költöznie. Akkor alakították át az épületnek ezt a szárnyát a jogi kar bővítése miatt. 1870. augusztus 12-én veszi meg a szállásszerződésre az illetékbélyeget. Egy kéziratát 1876-ban a szerkesztőtől a Mészáros-utca 8 szám 2. emelet alá kéri vissza. A pesti Mészáros utca régi térképek tanúsága szerint a mai Vámház körút.

BERENDEZKEDÉSE. Jedlik Pesten alapvetően új körülmények közé került. Eddig a szerzettől megkapta ellátását. Most neki magának kellett háztartást vezetnie. Be kellett szerezni a háztartáshoz szükséges dolgokat. Oda kellett figyelnie, kijön-e fizetéséből. Ezért elkezdte feljegyezni kiadásait. Ferenczy ezt a feljegyzést nevezte el Háztartási Naplónak. Sajnos, az első lapja elkeveredhetett, mert már Ferenczy sem látta. De így is eléggé látható berendezkedése. 1840 márciusában többször foglalkoztatott asztalost, lakatossal új ajtót csináltatott a kályhára és (húzó) csengőket szereltetett fel. Kárpitossal függönyt készíttetett, bevonatta székeit.

Május 26-án van az első olyan beírás, ami az egész Napló célját mutatja: „NB Egy holnapig tart 6 font zsír”. Többször is van hasonló bejegyzése. Később, amikor már ura a helyzetnek, ezek elmaradtak. Csak a szabadságharc idejében, amikor, bár hivatalosan nem nyugdíjazták, fizetése mégis csak nyugdíjnak felelt meg, és az azt követő szűkösebb időkben jelennek meg újra ilyen vizsgálódásai. Pl. egy külön papíron (1853) azt számította ki, hogyan jár jobban: ha szalonnát vesz és abból olvasztatja ki a zsírt, akkor töpörtyű is lesz, vagy akkor, ha a zsírt és a töpörtyűt külön veszi meg.

A naplórészlet első oldala:

Vétetett 6 lb husos szalonna fontja 40 krajtzárral lesz 4 forint váltóban = 240 xr.
Ezen 6 fontban volt 1 3/4 lb hus és 6 1/4 lat bőr, tehát maga a szalonna volt csak 129 1/2 latnyi; a többi husos és bőrös része pedig 62 1/2 latnyi

A szalonnából nyert zsír lett 90 1/2 lat; ennek az ára 60 váltó krajtzárjával számítva tesz 269,6 krajtzárt

A megmaradott husnak ára, fontját 35 váltó krajtzárral számítva 68,35 krajtzárt

Összesen 337,95

Tehát volna a nyereség 98 krajtzár váltóban

13dik Novemberben vétetett 27 1/2 lb szalonna 22 for 14 1/2 xr.
ide számítva 27 1/2 krajtzárt a mérési és hazahozatási díjt.

Ezen szalonnából lett körülbelül 22 lb zsír
1 1/2 LB töpörtyű = 45 xr.
2 lb szalonnabőr = 1 for.

⁶² A mai egyetemi templom és a mellette álló volt pálos rendház (ma a Központi Szeminárium) udvarán 1786-ban épült szemináriumnak. 1805-ben költözött ide a jogi kar a második, a bölcséleti kar meg a harmadik emeletre. Az épületet akkor valószínű át is alakították. Az Egyetem Szerb utcai épülete 1874-ben, az Egyetem téri központi épület 1886-ban épült. L. Dümmerth Dezső: Horváth István ifjúsága. In Írástudók küzdelmei. Bp., 1987. Panoráma. p. 314. és 'Budapest Lexikon' az Eötvös Loránd Tudományegyetem és Egyetem tér címszónál.

1853-ban 25 November vetetett 105 lb szalonna az ára vala hozatással és megméréseivel együtt /: fontja 19 xr. pengő /:	= 33 for. 41 xr. Pengő
Ezen szalonnából füstölésre félretetett 11 1/2 lb. Bürke maradt 3 3/4 lb =	= ennek ára 3 f. 38 xr.
A zsíros bágyogdöbön súlya	= 4 1/2 lb.
A kiolvasztott szalonna súlya	= 93 1/2 lb; ennek ára 29 for. 36 xr.
A nyert zsírnak súlya	= 63 1/2 lb.; ennek ára 24 krajtzarával tenne 25 f. 25 xr.
Tehát a töpörtyű és bürke mely megmaradt jön meg a kiuresztésnél eligetett fába	4 for. 11 xrba,
Ezen 63 lbnyi zsír tartott 7 holnapig;	tehát egy hétre jött 2,23 lb.

A naplórészlet második oldala:

1854-ben 4dik December

I Vétetett 61 font szalonna; ennek ára mindenestül vala 59 f. 7 1/2 xr. váltó pénzben. Kiolvasztván adott 36 1/2 font zsírt. Ennélfogva 1 fontja került a zsírnak 1 f 37 xrba, holott ekkor a zsír fontját 1 váltó forintért, legföllebb

II Jan 8dikán Tandler hentes által öntettem 47 lb zsírt, fontját 1 for 2 1/2 xr váltóban, az egésznek ára vala 58 for. 57 1/2 xr váltóban. – Ezen zsírnak az előbbivel együtt tartani kellene 1855dik évi augusztus hó végeig; meglátjuk!

III Október hó 11én vétetett 59 lb olaj 1854ben és tartott 1855dik évi május hó végeig; ebből 1 holnapra jut átallában véve 7 3/8 lb; egy hétre körülbelül 2 lb.

A beszerzések a szükségletnek megfelelően történtek. Ahogy még az én gyerekkoromban is szokás volt, élő baromfit is vásárolt. Vett nekik kukoricát, árpát. Az udvaron volt valami ólja, olvasunk javításáról, abban tarthatta őket pár napig. Két érdekes vásárlása: 1840. június 2-án „libáknak párja”, május 9-én meg: „tepsi a ludak számára” jól mutatja a berendezkedést. Az első nagyobb vendégség előtt étkészletet kellett vennie. Később is van feljegyzése kanalak, kések, villák és hozzájuk való „nyergek” vásárlásáról. Porcellán edényeket is vett, úgy tűnik, drágábbakat is. Testvéreinek is küldött ilyeneket.

1842. szeptember 6–19. közti bécsi útján jegyzi fel: „Douche fürdő készület csöji”. Biztosan maga szerelte össze a zuhanyt.

A lakás rendbetartására, a főzésre szakácsnőt fogadott. Maga is törődött az étkezéssel: 1840. július 10-én megvette a 'Pester Kochbuch'-ot. Maga ugyan nem főzött, mert ha a szakácsnő beteg, vendéglőbe ment enni, de elméletileg tisztába akart lenni a főzéssel. Az első szakácsnő 1841 márciusában elment tőle. Pár napig helyettesítette valaki. Közben a „tudakozó intézetbe szakácsnőért” ment. Talált is valakit, aki aztán, úgy látszik fiával együtt, hosszú

ideig szolgálta. Pár nap múlva, március 21-én feljegyzi: „ABCés könyv a szakácsnőnek”. Hogy neki-e, vagy a fiának, aki később a nemzetőrségnél a strázsálásban is helyettesítette, az nem derül ki. Ha a szakácsnő beteg, az orvost, orvosságot, egyszer a kórházi kezelést is ő fizette. Színházba is elküldte.

Bútorairól nemrég jelent meg ismertetés.⁶³ Ezek ma is megvannak Győrött. Látszik, hogy az egyik legjobb mesterrel, Steindl Ferencsel készítette el fő bútorait. A cikk írója, Szabolcsi Hedvig, kiemeli, hogy „nagyon igényes volt közvetlen környezetére, lakására”.⁶⁴ Később is állandóan csinosította. Szőnyeg került a padlóra, igényesen bekereteztetett képek a falakra.

De másban is kényes volt. Ha valamiben (pl. kosár, káposztáshordó, ablak, ruha, ágynemű) kis hiba keletkezett, azt azonnal javíttatta. Bútorait időnkint tisztíttatta. Szobái falát meszeltette, a padlót javíttatta, a kályhát átrakatta. Új ablakokat, külön nyárit (ez nyilván zsalugáter) és télit csináltatott. Sok probléma volt a kulcsokkal, főleg az ötvenes években. Többször kellett az ajtót lakatossal kinyitattatni, új kulcsot csináltatni magának vagy a szakácsnőnek.

Őt is zaklatták a város élőlőködői, a poloska, a svábbogár, a bolha és az egér. Időnként ezek elleni szert kellett vennie.

Az évek során kialakult körülötte a szolgálattevők állandó serege. A szakácsnő mellett ott volt a „múzeumi szolga” (ma pedellusnak neveznék). Ő is besegített a háztartásba a tüzifa hordásánál, felvágásánál. Az alkalmi munkákért alkalmilag fizette, csizmapucolásért havonta egyben kapott egy összeget. A szakácsnőnek is megvoltak a segítők: a piacon vett holmik hazasegítője, a kenyeres-asszony, a mosó-öblögető nő. Ilyen munkáknál ezek külön kaptak kávé, néha bort is, hiszen a víz nem volt mindig jó ivásra. Újévkor ezeken kívül az egyes újságok kihordói,⁶⁵ a sekrestyés, a ministránsok, a hordár (aki postai ügyeit intézte), később, amikor már tag, az Akadémia, a Természettudományi Társulat, a Szent István Társulat szolgálai is kaptak borralalót.

Elég sűrűn kellett bögrét, lábast, fazekat vennie. A cserépedények, és akkor még főztek is bennük, törékenyek. Ha pléh-edényt vagy zománcost vett, azt külön megjegyezte.

A világításra gyertyát használt, többféléit is: stearin és viaszgyertya szerepel feljegyzéseiben. Ezek inkább vendégség esetén az asztalon állhattak, mert díszes gyertyatartókat is vett. Ha huzamosabban világított, arra olajlámpást használt. Nagyon hamar találunk feljegyzést „gyúfák”-ról, „gyújtófák”-ról, hiszen akkor már négy gyufagyár is működött Pesten. De kezdetben használhatta Döbereiner gyújtóját is, mert 1840. május 5-én „Platina lampas reparat” [úrára] fizetett, de még 1841. október 9-én is feljegyezte „Platina lámpásba zinktartó és zink” vételét. Petróleumot, néha kőolajnak is írja, először 1863. július 20-án vett. Ettől kezdve a gyertyák és az lámpaolaj vétele ritkább lesz.

Fűtésre kezdetben fát használt. Sokszor szerepel fa vétele, hazahozatása, felvágatása, levitele a pincébe. A múzeumi szolga meg a szükségletnek megfelelően felhozta. 1860-ban alakíttatta át kályháját és a konyhai tűzhelyet koksztárássá. Először 1860. október 5-én vett koksztot a gázgyárból.

A víz is gondot okozott. Az irodalom szerint Pesten az ivóvizet a helyi kutakból nyerték. Alighanem az egyetem udvarán is lehetett kút. De mosásra, mosásra dunavizet használtak. Jedlik is elég sűrűn, három-négy naponta vett két-három puttony Duna-vizet.

⁶³ Szabolcsi Hedvig: Jedlik Ányos bútorai. In: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma, 1996. 2. köt. pp. 280–282. és a katalógus pp. 283–289.

⁶⁴ i. m. p. 280.

⁶⁵ Akkoriban minden újság maga hordatta ki számait az előfizetőknek.

ÉTKEZÉSE. A kenyeret vagy úgy vette, vagy otthon elkészítve péknél sütette meg. Ugyanígy péknél sütették a kuglufot, pogácsát, lepényt, kalácsot is. Az 1850–60-as években többször van külön feltüntetve: „kenyér nekem”, „kenyér a szakácsnőnek”. Ebben az időben foglalkozott az elemekkel gyárában. Sokszor ott maradhatott éjjelre is, mint az elemek mérési jegyzőkönyvei bizonyítják. Ilyenkor nyilván a magával vitt ételmezt ette. Ekkortól kezdődik feljegyzéseiben az is, hogy nem naponta, csak hetente, tíz naponta írja be az elmúlt idő háztartási kiadásait, külön felírva a szakácsnőnél levő pénzt is. Szerette a kiflit is („szarvas”-nak írta). Úgy látom peracet inkább vendéglőben ehetett. Van „sör és perac” bejegyzése is.

Hús szinte mindig volt asztalán. Nyilván többféleként – sütve, főzve, rántva – készült. Sokféléit kiírtam: disznóhús, marha, boczihús, borjúláb (sokszor vett), bárány, bárányfertály, őz, nyúl, sneff, fenyvesmadár, kácsa, vadkácsa, hal, csuka, fogas, Stockfisch, viza, hering, kecsge, ponty, harcsa, csík, halikra, pacal, máj (közben liba- vagy kacsamáj is), szalonna, karmonádlí, kolbász, füstölt kolbász, wirstl (Braunschweiger, bécsi, párizsi), capri, szardelle, kajjserfleiss (írja kaiserhus-nak is), töpörtyű, ikra, sonka, kassai sonka, véres (véreshurka is), májas, füstölthús, oldalas, tüdő, nyelv, velő, ludaprólék, halfej, halaprólék, szalámi, bőrke (kocsonyához kellhetett), hólyag (ezt üvegek lekötésére használhatták a dugó alá téve, mindig paradicsomeltevással kapcsolatban veszi), disznókörm, disznófej, ökörfark, fehérpecsenye. Külön jegyzem meg, hogy nagyjából az ötvenes évekig nagyon sokszor vett békát, csigát és rákot. Ez ugyan ma különlegességnek számít, de akkor nem. Teknősbékát, csigát tenyésztettek is akkoriban, a piacon meg a zöldségek mellé kiöntve árulták. Külföldi utazók emelik, hogy láttak tenyésztőtelepet, vendégségben járva teknőslevest ettek.

Tej, a sajt különböző formái, túró, tojás is sokszor szerepelt étlapján. Káposztát minden évben rakatott hordóba. Általában száz fejet vett, hazahozatta, felvágatta, hordóba rakva a pincébe vitette. Néha tök vagy répa is került közéje. Friss zöldségeket (sóska, spenót, vörös káposzta, kelkáposzta, bab, zöldbab, paradicsom, saláta, vörös és fehér répa, tök, borsó, zöldborsó, kalarábé, zeller, uborka, lencse, csicsóka, karfiol, spárga) is vett, összel sütésre való tököt. 1852-től paradicsomot is főzetett be, 1854-től meg zellert, petrezselymet, krumplit és hagymát rakatott el a pincében. Nyáron otthon csinálták a kovászos uborkát.

A gyümölcsöt is kedvelte. A következőket találtam feljegyezve: dinnye (sárga és görög), mandula, cseresznye, alma, körte, narancs, eper, barack, gesztenye, szilva, aszalt szilva, dió, birsalma, ribizli, szőlő, apró szőlő (mazsola), barack, lasponya, egres, szeder, citrom, füge, datolya, török szilva, sago, spanyolmogy, rebarbara, füge. A barackból, szilvából „lequar”-t főzetett.

Tésztaakra utal a méz, mák (együtt vette a kettőt), dió, túró. Kezdetben ritkább, később gyakori a makaróni. A „maccaroni”-val mindig vettek sajtot is, legtöbbször parmezánt. De találtam: rétest, palacsintát, fánkot, buktát, túros lepényt (készen is vett, de sütöttek is). A vásárolt eszközök is árulkodnak: „Kugelhupf forma”, „Felfujt forma”, „Fank metsző”, tojássütő, galuskaszaggató. Süteményt részben vásárolt részben süttetett is: mákos és vajas kifli, mákoskalács, pogácsa, torta, krafli, rétes szerepel feljegyzéseiben.

A rossz vizek miatt bort is ittak. Eleinte ritkábban, mindig csak egy-egy napra vette meg a „meszsely”⁶⁶ bort, de aztán hordót vett, és abba bort. 1852-től sűrűn kirándult Téténybe, később Kőbányára. A bort is ezekről a helyekről szerezte be. Azt gondolom, hogy Tétényben gondolt először arra, hogy nagyobb mennyiségű bort vegyen, amikor szüreten volt ott. De úgy látom, nem minden évben vásárolt, legalább későbbi feljegyzéseiben ritkán szerepel.

Pestre kerülve a sört szerethette jobban. Az szerepel többször feljegyzéseiben. Valószínű sétája alkalmából valamelyik vendéglőben itta. A séták alatt, többször társasággal együtt, szeretett fagylaltot is enni. Mindkettőre van már Pozsonyból is feljegyzése. Néha likört is készíthetett, mert aroma, borszesz vételéről is maradt feljegyzése. Az 1850-es évek

⁶⁶ 0,44 liter

közepétől tűnik fel a rum, meg az egyéb égetett szesz: slivovica, borovicska (ezt tót árusoktól vette), szilvórium. Ugyanekkor maradt el a nagyobb tétel bor vétele.

Otthon szívesen ittak – nemcsak ő, de a szakácsnő, a mosó asszony is – teát, ritkábban kávé. Pestre kerülése után hamarosan, 1840. december 2-án „Kavé machina” és „kavé malom” vételét jegyezte be, 9-én meg „Caffe mérő pohár”-ét. Ugyanekkor vesz először „Schweitzer Caffé”-t. Jól megismerte az egyes kávé és tea fajtákat. Egy-egy új fajtánál felírta a nevét is, néha azt is, hogy próbára vette. Ugy látszik, tubákolt is. 1851. július 18-án kelt egy kérvénye három font „Schnupftabak” vásárlására saját használatra, a számla is megvan július 24-i kelettel. És még egy 1852. április 6- kelettel.

RUHÁZATA. Ruhájára is adott. Legtöbbször reverenda csináltatás, javíttatás szerepel feljegyzéseiben. De csináltatott civil, papi civil ruhát is, vett hozzá nyakkendőt. Az 1859. év telén mintegy varázsütésre magyaros ruhák divatja kezdődött el az országban. A közhangulat is megváltozott. Ennek egyik oka az osztrák seregeknek 1859. június 24-én III. Napoleontól Solferinonál elszenvedett veresége. Ez után arra gondoltak, hogy a kormány kénytelen lesz engedményeket tenni a magyaroknak. Másik oka Kazinczy Ferenc születésének századik évfordulója, amit 1859. október 27-én nagy ünnepséggel tartottak meg. Ez is lelkesítő volt. Ugyancsak októberben volt Erkel 'Hunyadi László' operájának előadása. Az előadáson nagy feltűnést keltett az azon megjelenő gr. Keglevich Béla (tanítványa volt Jedliknek) magyaros öltözete: pörgekalap, panyókára vetett atilla, a kezében fokos. Jámbor Pál pesti magyarszabó mester ugyanekkor indította el magyar divatlapját. Ez is ezt az irányzatot segítette.⁶⁷ Jedlik később követte ezt az divatot, mert csak 1860 nyarán csináltatott magyar zekét és atillát. Le is fényképeztette magát ebben az öltözetben. Lábbelinek akkor a csizma járta. Jedlik mindig abban járt, bele meg kapcákat tekert.

TÁRSASÁGA. Nem élt magabazárkózó életet, mint sokszor – csak az öreg Jedliket ismerve – mondják. Járt tanártársaihoz, ott élő rokonaihoz és rendtársaihoz. Háztartási Naplójában sokszor szerepel fiakker, fiakker Budára, hajón való átkelés is. Nem tudjuk legtöbbször eldönteni, kihez ment, mert azt alig írta fel. Elvéve szerepel csak név szerint egy-két tanártársa, rokona. Néha látszik, hogy vendégségben volt vacsorán. Ilyenkor a szakácsnőnek adott „borravaló” szerepel feljegyzésében. Igaz, ezek 1850 után kissé csökkennek. Ekkor foglalkozik elemeivel, sokszor éjjel is „gyárában” maradv. Maga is adott időnkint vacsorát. 1844. november 6-án vett egy leveses tálalt és 12 tányért. Sokszor szerepel feljegyzéseiben fagyalt, sör, cukrászda meglátogatása, vendéglői étkezés. Az újságokat itt olvashatta el, több kiírása van olyanokból is, amiket nem járatott. De nyilván társasága is akadt.

Többször vacsorázott Pesten a ferenceseknél, piaristáknál, Budán az irgalmasoknál.

Kirándulni is sokszor járt. 1848 előtt többször szerepel a budai hegyekbe tett kirándulás. Ilyet a Természettudományi Társulat szervezett, a város környékének jobb megismerésére. Bár nem biztos, hogy mindig velük volt. De sokszor járt Tétényben, később Kőbányára. Elég rendszeresen elment a Margitszigetre és a Városligetbe. De megnézett mindenféle kiállítást (művészetit, iparit, mezőgazdaságit, virágkiállítást), múzeumot, gyárat, mutatványokat (aréna, terjlátla=panoráma, napnagyítót, madarakat, állatseregletet). Járt színházba, a sűgók is kaptak tőle újevkor adományt. Sajnos, hogy mit nézett meg, azt nem szokta felírni.

Távolabbi vidéken is volt. Így Monoron, aztán az épülő váci vasutat nézte meg. Rendszeresen eljárta Bécsbe. A nagyszünetet használta erre fel. 1848-ban szeptember 27-től október 15-ig tartó útján itt vette meg a nemzetőri felszereléshez tartozó katonaköpenyhez a

⁶⁷ L. Zolnay László: Mozaikok a magyar újkorból. Bp., 1986. Kozmosz. pp. 306–308. Lásd még: Jókai 'Új földesur'-át is!

posztót, mindjárt meg is varratta, és a patrontáskát meg a szuronytartót. Bécsi útjai során Pozsonyt is útba ejtette. Ha nem is mindig, szülőfalujába is elment. Elemei kapcsán egyszer Párizsba is eljutott. 1858. augusztus 10-én indult el. Útja mai szemmel elég körülményes, mert Bécsből Szászországon (Drezda) és Németországon át jutott Párizsba. Vasúton akkoriban csak ilyen kerülővel lehetett Párizst elérni. 11 napot töltött ott, 2 napon környékét is bejárta. Visszafelé megállt Pozsonyban. Pestre szeptember 7-én ért vissza.

Az egyetemi ifjúságtól (bölcészek, gyógyszerészek) rendezett bálókra kezdetben el-eljárhatott. Úgy tűnik, később inkább csak a belépőjegy árat adta oda. Elment az angolkisasszonyok intézetének báljára is. Igaz, kapcsolatban állt velük. Időnkint a lányoknak előadást tartott a fizika egy-egy részéről. Itt értesült az asztaltáncoltatás amerikából jött divatjáról, és tudományos módszerrel náluk vizsgálta meg. Ismeretterjesztő, a hamis hiteket leromboló két újságcikkben ismertette is eredményeit – a fáradt kezek remegéséből adódó, a rezonancia révén felerősödő tisztán mechanikai hatás mozgata az asztalt – ő, aki állítólag nem szeretett írni!

Eljárt a különböző társulatok gyűléseire. Így a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseire. Az 1841–1890 között tartott 25 gyűlés közül csak ötről hiányzott (1843. Temesvár, 1844. Kolozsvár, 1846. Kassa, Eperjes, 1864. Marosvásárhely, 1871. Arad). Tizenhárom előadást is tartott, többször volt szakosztályi elnök, egyszer a nagygyűlés társelnöke is (Budapest, 1979). Többször beválasztották bíráló bizottságokba és a válsztmányba is. Meg is érdemelte, mert legtöbb új eszközét ezeken a gyűléseken mutatta be. A XX. budapesti (1879) gyűlés záróbeszédében érdekesen fejtegeti, hogy mennyire szükséges a tudomány előrevívéséhez a tudomány dolgozóinak egymással való érintkezése. Alig hihető, hogy ő ezt ne gyakorolta volna, amennyire az itthoni körülmények között, meg bécsi útjain lehetett.

A Természettudományi Társulatnak alapító tagja volt. Kezdetből eljár az ülésekre, szertárát felajánlotta bemutatásokra. Itt is sokszor megválasztották választmányi tagnak, szakosztályi elnöknek, küldöttségek tagjának. Mindezek csak úgy érthetők, ha a tagság jól ismerte őt, tudását, szervező képességét, emberségét.

A Tudományos Akadémiának is tagja lett. A hosszú kényszerű szünet után 1858-ban ülhetek össze az akadémikusok. A sok, közben emigrált és meghalt tag helyére újakat kellett választani. Jedliket ugyanazon az ülésen – december 20. – előbb levelező, majd mindjárt rendes tagnak választották. Ugyanakkor hasonlóan levelező és rendes tag lett Arany János és Petzval Ottó is. Székfoglalóját 'A villanytelepek egész működésének meghatározása' címmel tartotta meg 1859. november 14-én. Ezen kívül csak egy előadást tartott még a kőbányai pinceomlásról 1863. március 16-án. Többször felkérték könyvek, találmányok bírálatára is. Van két papírja, ahol összeírta egyiken „Tartandó előadások tárgyai a m. Tud. Akademia előtt”, másikon meg „Az Akademia előtt vagy másutt tartandó Értekezések tárgyai”-t. Ezekből nem lett semmi. Talán igaza volt Eötvösnek, hogy a matematika riasztotta el. Valóban, az értekezések tárgyai mind kísérletek bemutatása. Ezeket aztán a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésein ismertette. Érdekes egy Pozsonyból 1834. június 25-én kelt levelében szereplő mondat forgonyával kapcsolatban, amikor hozzá hasonlót az *Annalen der Physik*-ben látott leírva: „Én mivel az electro magnetismus *theoriájából igen természetesen folynak*, nem is mertem volna ezen műszereimet új találmánynak keresztelni, s attul is tarték, ne talán már valahol ez illyes műszerek le legyenek írva, ambár én felölök valami emletést tenni sehol sem találtam.” [Kiemelés tőlem – M. F.] Ez mutatja, hogy végiggondolta az elméletet is, ami abból következett, azt természetesnek tartotta, feltette, hogy más is így látja.

KAPCSOLATA A RENDTÁRSAKKAL ÉS A RENDEL. Kapcsolata a renddel Pestre költözésével nem szakadt meg. Igyekezett a rendet megismertetni kollégái között. 1841. július 31-i levelében kéri a perjelt, hogy annyi rendi névtárat küldjenek ezután neki, hogy az egyetem dignitásain kívül tanártársainak is adhasson belőle, mert a rendet Pesten alig ismerik.

A rend is felhasználta őt. Neki írták meg a rendi híreket és felkérték, hogy a többi Pesten levő rendtárssal tudassa. Amikor a rend ügyvédje Debrecenbe kap hivatalos kinevezést, a nála levő iratokat Jedlikkel hozatják el tőle. Felkéri előfizetések elintézésére is. A főapát titkára tőle érdeklődik a doktori szigorlatok új rendjéről, hogy a növendékeket annak megfelelően tudják felkészíteni. Könyve megjelenésekor az előfizetett példányokon kívül is kérnek még tőle. A fizikusok – főleg Kruesz Krizosztom a pannonhalmi, Orsonics Iván a győri és Kühn Rajmund az esztergomi fizikatanár – eszközei másolatát kérték, elemeket rendeltek tőle szertáruk részére. Ő is figyelte a rendtársak fizikai működését. Fehér Ipolyt, a pannonhalmi főiskolán a fizika tanárát, többször is ajánlja az Akadémián levelező tagnak (1872, 1873, 1875), de csak 1896-ban, már főapátsága alatt lett belőle tiszteleti tag.

Kruesz Krizosztom mint főiskolai tanár többször is hívta Pannonhalmára a rendi fizikatanárok általa szervezett összejövételére. Mint főapát őt kérte meg, hogy az Akadémián képviselje őt Czinár „parentálásán”, és köszönje meg a nevében.

Vendégül lát rendtársakat. Tudjuk pl., hogy Kruesz Krizosztom, akkor még a rendi növendékek fizikatanára, legalább egy ízben nála szállt meg. Dolgozott is az osztógéppel. Ugyancsak tudunk Vaszary Egyed nála való vendégeskedéséről.

A főapát is figyelte működését. Amikor 1848-ban úgy látszott, hogy nem maradhat az egyetemen, hívta vissza a rend kötelékébe. A káptalannak is tagja. A pesti tagok utazását, szálláskérését Jedlik jelzi Pannonhalmára. Amikor a rend a tanítás ügyében akart tanácskozni, kikérték az ő véleményét is.

Több kapcsolata lehetett a Pesten tartózkodó rendtársakkal. A dolog természete miatt erről írásos bizonyosság kevés maradt. Czuczor elfogatásakor Czuczor is, a rend is őt kérte fel holmijainak gondozásával. Noviciustársa, Stanke Leánder mint egyetemi tanár halt meg Pesten, 1855-ben. Sírját Jedlik gondozta. Minden évben halottak napjára rendbehozatta a sírt, kiment a temetőbe, gyertyát gyújtott sírjánál, koszorút vitt rá. Még egy asszonyt is fogadott, aki a gyertyák elégetéséig vigyázta őket, nehogy tüzet okozzanak. Amikor Rómer Flóris 1874-ben római engedéllyel átlépett a besztercebányai egyházmegyébe, „búcsúestélyt” rendezett számára. Nyilván többször is találkozott az ott élőkkel, de erről külön feljegyzése nem szól.

KAPCSOLATA A POLITIKÁVAL. Jedliket a politika különösebben nem érdekelte. Amikor a haza veszélyben volt, akkor beállt ő is, 49. évében nemzetőrnek. Amikor Hentzi Pestet ágyúztatta, mentette a szertár értékeit biztosabb helyre, a pincébe. Budának az osztrákoktól való visszafoglalása után Degen János, a helyettes bölcsészkar igazgató, őt kérte fel, hogy a budai csillagvizsgáló montedegoi Albert Ferencről megmentett eszközeit, könyveit, bútorait nézze meg és hozza Pestre.

A szabadságharc leverése után igazoló eljárásnak kellett neki is alávetnie magát. Ferenczy ezt „meghurcoltatás”-nak nevezi. Amennyi „rendszerváltozáson” mi már átmentünk, ahány ilyen „igazoló eljárás” volt azóta, a Jedlikkel történeteket nem tekinthetjük „meghurcoltatás”-nak, főleg ha összevetjük mások akkori sorsával.

A haza sorsa persze érdekelte. Amikor az 50-es, 60-as években felcsillant a remény, figyelte az újságokat, ki is írt belőlük egy-egy reménykeltő hírt. Mert újságokat olvasott. A napilapok közül 1848 előtt a 'Jelenkor'-t, utána a 'Pesti Napló'-t járatta. De találtam kiírását a 'Pesti Hírlap'-ból, a 'Nemzeti Ujság'-ból az augsburgi 'Allgemeine'-ből és a 'Wiener Zeitung'-ból is. Magyar iskolai szaklapok közül járatta a 'Religio és Nevelés'-t meg a 'Tanodai Lapok'-at.

Az újságokból a technikai érdekességeket kijegyezte, még öreg korában is: Edisonról, az első pokolgépről, amivel egy hajót robbantottak fel, újfajta vasútról stb. Érdekes gondolatokat, jól eltalált mondásokat is feljegyzett. Egy példát hadd idézzek: „Egy rövidlító politikus mondata: addig míg 60 forintos tanítót kapunk, nem fog bennünket kényszeríteni senki, hogy tanítónak 300 forintot fizessük.” Sokszor nyelvi szempontból bírálta az újság egy-egy szavát, mondatát.

JÓTÉKONYKODÁSA. Feljegyzései beszélnek jótékonykodásáról is. Ha haza utazott, mindig vitt valami ajándékot testvéreinek. Pestről is küldött nekik egy értékesebb porcelán asztali készletet. A közelében (Pozsonyban is, Pesten is) tanuló rokon ifjak időnként zsebpénzt kaptak tőle. Szegényebb diákjainak elengedte a vizsgadíjat. Vendégségben járva a vendéglátók szakácsnője is kapott „borravalót”, ahogy az még később is szokásban volt. 1843-ban még alig volt utcai világítás. A piaristáknál elköltött egyik vacsora után valamelyik szolga hazakísérte. Annak sem maradt el a jelentős borravaló.

Egyszer összetalálkozott egy nehéz körülmények között élő volt diáktársával. Ezután az rendszeresen kapott tőle, ha egyszer-egyszer nem is nagy segílyt. Koldusok állandóan jártak akkoriban. Ezek is megkapták a kis segítséget. Jellemző rá, hogy csak ritkán írta úgy: egy koldusnak, legtöbbször valamilyen személyes megjegyzést is fűzött hozzá. Igaz, a koldus is „mondja a magáét”, de Jedlik fel is jegyezte. Például: „Kolduló mechanica professornak”, „Kolduló orvostanulónak”, „Kolduló Togatusnak”, „Kolduló vén leánynak”, „kolduló deáknak Cassarol”, „kolduló Albániaiaknak”, „egy bécsi koldulónak”, „Baró Gyömöri koldulónak”, „kolduló orvosnak”, „kolduló katonának”, stb.

Az általa támogatott társulatok egy részét – Szent István, Szent László Társulat, Erdélyrészi Magyar Közmívelődési Egyesület – is ide számíthatjuk. De más célokra is adakozott. Tanártársa temetésére, templom építésére, Sontagh Gusztáv, Szecsenyi [sic], Kepler emlékére adott összegekről van feljegyzése.

BETEGSÉGEI. Jedliknek több betegségéről tudunk. Emíltettem már 1814-es pozsonyi diákkorában való betegségét. Más baj is érte Pozsonyban. 1834. szeptember 8-án ért a hír Pannonhalmára, hogy Ányos, nem tudván a házbeli tatarozás állásáról, leesett a második emeletről, állapota bizonytalan. Szerencsére, ez nem bizonyult végzetesnek. Már szeptember 19-én megjött az újabb hír: túl van a veszedelmen és hamarosan teljesen felgyógyul. Egy 1839 tavaszán kelt levelében nátháról és hurutról panaszkodott.

1839-ben a nagybőjt végén sokkal súlyosabb baj, tífusz lepte meg. Emlékezetes maradt ez előtte egész életében, mert még későbbi leveleiben is utál rá. Érdemesnek tartom ezeket idézni is. Mindjárt a betegség után, 1839. június 19-én így írt Orsonics Ivánnak: „Az Inflexios készüléket nagy pénteken megkaptam, de mivel az halálhoz közelebb valék, mintsem magam is gondoltam, három egész hétig ki sem nyithattam a ladikát, lábbodozni kezdvén midjárt hozzá fogtam a vizsgállódáshoz, s mivel minden komolyabb foglalatosságot az orvos el tiltta igazi éldeletet találtam benne.” Még érdekesebb Kruesz főapátnak írt válaszlevelének egy részlete. Kruesz 1872. október 28-án írt levelében gratulál Jedliknek doktorátusa 50 éves jubileumára. A levélre Jedlik ráírta válaszában fogalmazványát. Ebből idézek: „Méltóságod által nagy bőségben reám halmazott érdemeket koránt sem merem egészen magamnak tulajdonítani, s azon bájos képét melyben Méltóságod szerény multamat előtűntetni sziveskedik oly minta gyanánt vélem tekintendőnek, melynek utánzására azon rövid jövőm alatt is, melyre még Isten kegyelméből számíthatok, kellend törekednem. Mire azonban részemről a mennyire az eddig meg nem tört lelki és testi erőm továbbra is engedi már azon oknál fogva is készen érzem magamat, hogy az által Isten Ő Fölségének ama különös

kegyelmét – melylyel a pozsonyi halálos veszélyemben az iránti nyilvánított ohajomat »hogyan bár csak még 10 évig élhettem volna« két év hijján már négyszeresen teljesítette – némileg meghálálhassam, Méltóságodnak pedig irántam oly meghatólag kitüntetett kegyét továbbra is megérdemelhessem.” 1881. december 23-án egy ismerős öreg hölgynek meg ezt írta: „az idegbetegség (Typhus, Idegláz) igen veszedelmes betegség, ha valaki azonban jól kiállta, akkor a jövőre a betegség ellen bizonyos mértékig megkeményített és megerősített lett. Amikor 1839-ben Pozsonyban az idegbetegséget kiálltam, a doktor gratulált nekem, és nyugodt öregkort jósolt, ami már valóban teljesebbé ment.”⁶⁸

Talán ezek a betegségek készítették arra, hogy többet törődjön magával. Szappan, fogkefe vásárlásai még inkább csak a higiénia iránti igényét mutatják. Hajára egész életében kényes volt. Egy visszaemlékezés szerint, amikor 1894-ben az Akadémia részére egy festő lefestette, megkérdezte tőle, hogy tetszik-e a kép. Azt felelte: „Nem jó”. A festő kérdésére, miért nem jó, az volt felelete: „Mert nekem több hajam van”. Már 1842-ben megvette az akkor népszerű könyvet: „Nincs kopasz fej többé”.

Egyszerűbb gyógyszerekre, pilulákra, növényi kivonatokra többször költött patikákban. Néha-néha doktornak is fizetett. Orvosi könyveket is vett, bécsi útjain is. Betegségéről feljegyzése csak ritkán van. Például 1856. január 23-tól 19-ig beteg volt; 1858. január 19-től 27-ig a szakácsnő kapott tőle külön pénzt betegsége miatt, nyilván az ápolásért.

Sokszor járt a pesti fürdőkbe. Ezek részben csak tisztasági fürdők lehettek, talán üdülésül is felkereste őket. De többször külön, a 'Háztartási Napló' lapjainak tetején vonalakkal jelzi a fürdőket. Ezek már kúrák voltak. Úgy látszik, derékfájás zavarta többször is. Kruesz Krizosztom 1860. április 2-i levelében írja Jedliknek: „Örömmel vettem kedves sorait, bár ne kellett volna bennök azt is olvasnom, hogy beteges volt; hála Istennek, hogy a kellemetlen vendégtől megszabadult. ...Kivánom szeretve tisztelt Tanár urnak, hogy minden vállalata sikerüljön 's így a legártatlanabb örömeiket sine fine élvezhesse de a derékfájás sem bolygassa.”

Ide kívánczik a 'Háztartási Napló' egyetlen hosszabb bejegyzése 1860-ból: „NB 27dik májusban reggel éreztem a derékfájást; electrilizálás annyiba segített hogy járhattam. Az electrilizálást ismételtém délután és este is, mindannyiszor könnyített a bajon de csak kevés időre. Így ment a dolog 28dik délig, akkor az alkalmazott mustár eloszlatta a bajt a farra és czombra, a dél után jóval könnyebben voltam. Este azonban visszatért a fájás ismét a derékba, látván hogy rajtam sem mustár sem villanyozás többé nem segít, hat darab pióczát rakattam föl; az éles fájás ugyan megszűnt de másnap az az 29dikén az ágybul fel nem kelhettem, feküdtem két és fél napig és felkeltem 31dikén délután. Junius 1sőjén valamivel könnyebben járhattam. Junius 2dikán még nehezemre esett a járás. Junius 3dikán kezdék egy kevesse könnyebben járni, de azért még időszakonként jelentkezett de türhető fájás a czombokban. Junius 12dikén három gőzfürdő után aggasztólag fájt. de azon napi fürdés után hirtelen alább hagyott a fájás csak [a] 8dik fürdő után mult el legnagyobb részben.” Ebből látjuk, hogy sokszor maga gyógyította derékfájását, az általa már a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók II. pesti nagygyűlésén (1841. szeptember) ajánlott villamozással.

Nyugdíjban Győrött (1878–1895)

Nyugdíjazása

⁶⁸ Az eredetileg német szöveget magam fordítottam le.

1878. május 11-én kelt nyugdíjért való folyamodása: „...kötelezve érzem magamat arra, hogy miután a győri főgymnásiumban 1, a benczés rend főapátsági lyceumában 4 ½, a pozsonyi akademián 10, a tudomány-egyetemen 37 ½, és így összesen 53 évig a tanári pályán működtem, legmélyebb tisztelettel Nagyméltóságodhoz kegyes nyugalmaztatásomért folyamodom azon mellékes kérelemmel, miszerint a nyugalmaztatásom idejét jövő Oktober hó végére méltóztatnék kegyesen elhatározni, hogy a jelen tanévi gyógyszerész-növendék hallgatóim az első szigorlati vizsgálatukat, mely csak Junius és September hóban eszközölhető, alattam letehessék, én pedig a természettani műszertárt Oktober hó vége felé kellően berendezve általadhassam.”⁶⁹

A főapát, régi jó barátja, Kruesz Krizosztom felajánlotta neki, hogy maga válassza meg, a rend melyik házában kíván élni. Ő Győrt választotta. A győri rendtársak örömmel vették, hogy Jedlik hozzájuk kíváncsozik. A házfőnök, Vaszary Kolos, a későbbi főapát majd hercegprimás levélben tudósította erről: „Nem tudom megilletődésem, vagy örömöm volt-e nagyobb, midőn hallottam, hogy Nagyságod Győrt választá lakhelyül; hozza Isten Nagyságodat körünkbe; nekünk édes kötelességünk leend a legmélyebb tisztelet, a legőszintébb szeretettel környezni szerzetünk egyik legkiválóbb, érdemben tán leggazdagabb tagját.” Jelezte, hogy két ládája már megérkezett, behozták a hajóállomásról. A szobák készek, de ha valami óhaja lesz, azt a legnagyobb készséggel teljesíteni fogják.

Jedlik csomagolt. Holmiját rakládákba tette, bútorait gyékénybe csavarta. Október 3-án Győrbe utazott két napos „háztűznézőbe”. Tapasztalatai alapján egy-két dolgot még vett. Kis éjjeli lámpát, és egy, a már meglevőhöz hasonló töltőkályhát. 1878. október 25-én, hideg reggelen hagyta el Budapestet. Így írja ezt le: „az indóháznál a főapáttal találkoztam; ki megismertetett egy igen becsületes magyar, és a gazdaszatot jól értő urral Hunkár Sándorral, kivél egy vagonban utaztam Kis-Bérig. Szivesdy tartalékos hadnagygyal pedig Moortol Győrig; ezen fiatal ur mind a két jog tudora igen olvasottnak látszik, 1870-ben még jogász volt, nagyon barátságos ur, látogatását ígerte ha Győrbe fog jönni.” A Budapest–komáromi vonal akkor meg nem volt meg. Budapestről Győrbe Székesfehérvár–Kisbér–Komáromon át lehetett csak utazni. Kis feljegyzéséből az is látszik, hogy nem volt magábavonuló, megismerkedett, beszélgetett az utitársakkal.

Előre küldött csomagjai kicsomagolását 26-án kezdte meg. Rendbehozta-hozatta a kályhákat. Később feljegyzik róla, hogy mindig maga fűtött, mert az „tudomány”. Kormos is lett tőle mindig. Szekrényeit alighanem maga politúrozta. 28-án jött meg a csomagok másik szállítmánya, 30-án meg az utolsó. November 1-én kilátogatott a temetőbe. November 21-én hált legelőször a 14. számú, két szobából álló lakásában. Azt kapta, amiben már győri líceumi tanár korában is lakott. November 24-én nem a házfőnök, hanem maga a főapát vitte el az ilyenkor szokásos bemutatkozásra a város előkelőihez. Először a püspökhöz (Zalka János, aki majd temetni is fogja) mentek, ahol ebédre is maradtak. Azután vizitáltak a főispánnál, a törvényszéki elnöknél és alelnöknél. Végül a polgármesterrel is találkoztak.

A leírt kis emlékeztető utolsó bejegyzése: „Nov. 29. Ezen napra viradó éjszakán jobb kezemnek 4 első ujja több ízben elzsibbadt, bizsergést éreztem benne, a negyedik újban többször beálló fájdalmat is. Ezen elzsibbadás már az előtt is egy pár holnap óta némelykor beállott, de könnyen elmúlt. Ez éji zsibbadás makacsabb vala, csak a felkelés után mult el. Jele ez a hanyatló szervezetnek!”

Amikor Jedlik Győrbe jött, több levele tanúsága szerint, azt hitte, hogy azokat a könyveket, amelyeket eddig idő hiányában el nem olvashatott, most majd elolvashatja, így a fizikát az iskolai kötöttségek nélkül művelheti. Kísérleti tervei is voltak, egyet kettőt el is kezdett csinálni (hatkorongos villamgép, „győri dinamó”). Pénz dolgában is nyugodt volt, hiszen a rendtől most szállást, ellátást, reverendára szövetet fog kapni. Pénze elég lesz, a

⁶⁹ A miniszteri rendelet Jedlik nyugdíjáról 1878. október 19-én 27001. sz. alatt kelt.

Győrött levő segélyező egyesületeknek nyújtandó segítség nem megy olyan sokra (egy Győrött megkezdett füzet elejére írta be őket). Így utazásokra is telhet. Különösen számított a villamosság terén évente szokásos világkiállításokra. Azok meglátogatása egy fizikus számára szinte becsületbeli ügy. Különösen számított az akkor már ismert tervek: a trieszti, párizsi és londoni kiállítás megnézésére. De minden másként alakult. Testvérei meghaltak.⁷⁰ Azok családjai állandóan segítséget kértek. De mások is nyugtalanították leveleikkel. Pesten egy év alatt sem kapott annyi levelet, mint Győrött egy hónap alatt. Egy alkalommal hazatértek az őt váró nyolc levélből csak egy volt olyan, amelyik nem segílyt kért. Természetesnek találta, hogy ezekre a levelekre türelmetlenül várják a feleletet. Persze, mindegyik levélíró azt hiszi, csak ő az, aki tőle kér. Csak a válaszok megírása is annyi idejébe került, hogy egy év alatt már jelentékeny munkát is írhatott volna. Nagyobb baj volt, hogy ezek miatt már magának is nélkülöznie kellett. Pesten járva még a Váci-utcában is megállította két régi „ismerőse”, pénzt kérve tőle. A világkiállításokra sem tudott elmenni, már a szükséges utazásokra – az akadémiai gyűlések, az Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései – is alig tudta összeszórolni a szükséges összeget. Mert ha nem adna, vagy a levelekre nem felelne, akkor maga is nyugtalanodna miatta. Pedig oda kellett jutnia, hogy kénytelen a segítséget megtagadni. De úgy látszik, ezt mégsem tudta megtenni. Valamit mindig küldött, legtöbbször a kért összeg felét, csak ritkán kevesebbet.

Egyik levelében érdekesen írja le egész jótékonyági tevékenységének eredetét: „Mivel a pozsonyi Acemiában és budapesti egyetemen két Collegammal jó barátságban voltam, és mindegyikének négy másiknak öt gyermeke volt, mikor én nyugalmazott állapotba jutottam, ők megnövényt részint megnősültek részint pedig férjhez mentek. A mint közülük egyiknek másiknak pénzre volt szüksége egynek eszébe jutott néhány forintért hozzám fordulni. Minthogy pedig én nem voltam képes a tőlem kért mennyiséget megtagadni a miatt ez lassanként a többinek is tudtára esett, azt mióta nyugalmazva vagyok annyira folytatják, hogy miután én a szerzettől a lakáson, élelmezésen, és reverendának való szöveten kívül egy krajczárt sem kapok, már többször kénytelen voltam egyiknek másiknak a kért segedelmet megtagadni.”

Rokonok is fordultak hozzá, ki pénzt, ki jó tanácsot, vagy közbenjárást kért beteg gyermeke gyógyítására. Megírta nekik, hogy rendszeres segílyt nem tud adni, de azért mindegyiknek küldött, többet is mint másoknak, ügyükben is közbenjárt orvos ismerőseinél. Tanácsot, pénzt küldött tanításra is. Idegenek is állandóan kilincseltek nála, még olyanok is, akik nevét sem tudták tisztességesen leírni, vagy leírni. Akadt, aki valósággal zsarolta állandó zaklatásával. Nem csoda, ha ennyi segélyezés után egy halála utáni feljegyzésben azt írják: „Ruhátára csak néhány darabból állott és ezek is régiek és nagyon viseltek voltak.” Hiszen az öreg kor magában is megkoptatja az embernek magával való törődését, igényességét is. Levelezése ezért nőtt nagyra. Alig lehet számba venni (nem is értem vizsgálatuk végére). A sok, szinte azonos kioktatás és mentetődés, hogy csak keveset tud küldeni, olvasása nem éppen szórakoztató. De mégis akad közte értékelhető adat például éppen egy-egy utazásról, vagy a rokonság feltérképezésére.

Utazásai

Mert, ha nem is sokat, azért innen is eljárt. Mindjárt 1879 februárjában vadászatra hívták, ahol egy rókát lőtt. Valaki betette a hírt a 'Győri Közlöny'-be, ezért „híresült el”.

Úgy látszik, bécsi útjai abbamaradtak. De feljárt Pestre az Akadémia, a Természet-tudományi Társulat és a Matematikai és Fizikai Társulat közgyűléseire. Elment a Magyar

⁷⁰ A már említett exhumálási engedély szerint Gábor öccse 1876. febr. 13-án, Ferenc bátyja pedig 1879. nov. 5-én halt meg. – Ezekért az adatokért köszönet illeti Nagy András szímői újságíróat.

Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűléseire is. Idősebb korában a pestin (1879) és a szombathelyin (1880) elő is adott, a debrecenin (1882), buziás-temesvárin (1886), tátrafüredin (1888) és a nagyváradin (1890) már csak jelen volt.

Többször járt Balatonfüreden. Innen ott megismert világi papokkal egy ízben kétnapos szekeres kirándulást is tett a tapolcai medencébe. Máskor meg hazafelé menet Pápát is útba ejtette, hogy az ott élő fiatal rendtársakkal is találkozzon. Hiszen pesti évei alatt, akiket korábban ismert, kettő kivételével meghaltak. Most az ifjabb generációt, mint a rend legöregebb tagja, meg akarta ismerni. Más rendházakba is ellátogatott, tudunk pl. egy zalaapáti látogatásáról. Amikor Sárkány Miklós bakonybéli apátot 1879. június 1-én jubilaris doktorrá avatták, egy beszéd-fogalmazvány alapján ő tartotta a köszöntő beszédet Bakonybélben. Közben-közben Pannonhalmán is járt. Ott adta át neki Kruesz Krizosztom főapát 1879. január 21-én a vaskoronarend III. osztályú lovagkeresztjét. Más alkalommal egy hetet töltött Pannonhalmán. 1882-ben Pöstyénben töltött három hetet, onnan ment Debrecenbe egy hétre a vándorgyűlésre, visszafelé még Budapesten is volt két hétig.

Levelezése

Leveleiből kiderül széleskörű érdeklődése is. Olvasva az újságokat, tudomást szerzett egy-egy pesti kiállításról. Ezekről ismerősétől érdeklődött. Részletes beszámolót kért tőle pl. egy ötvös-kiállításról, Munkácsi Mihály és Vaszilij Verescsagin festők kiállított képeiről, egy virágkiállításról. Ha egy kiállítás összeesett pesti útjával, azt személyesen is meg akarta nézni, mint pl. a városligeti különlegességeket. Néha elküldte ismerősét egy-egy műszakilag érdekes dolog megnézésére is. Így édekelte az újságokban olvasott „gőzember”. Talán nem is csodálkozott a válaszon, hogy a meghirdetett helyre már nem lehetett bemenni, az egész nagyon gyanús. Úgyszintén érdekelte az újonnan bemutatott velocipéd is. De, főleg kezdetben, tartotta a kapcsolatot a pesti mechanikusokkal is. Nussal, más mechanikusokkal, üvegesekkel akart pesti útján találkozni. Egy-két dolgot még megcsináltatott velük. Igaz, ezek inkább szobája berendezéséhez tartozó, elromlott dolgok, pl. egy hibásan megküldött lámpa javítását kérte.

Betegsége – halála

Egészsége sem volt már a régi. Az öregkor csendes bajai nála is jelentkeztek. Például nehéz légzésre panszkodott, ami főleg lépcsőjárásakor vette elő. Az öregkori lábfájást is egyre jobban megtapasztalta. Gyógyszerek küldését kérte pesti ismerőseitől. De ezek a bajok csak lassankint jelentkeztek. Hallása megromlott, fogai is műfogak voltak már. Ezeket még Pesten csináltatta. Már 1877-ben is „két arany rugonya a mesterséges fogakhoz” feljegyzése van. Elköltözése előtt újra rendbe hozatta fogait, 1878. október 12-én 120 forintot fizetett értük. Mint utolsó házfőnöke Acsay Ferenc írja nekrológiájában, szemüveget ritkán viselt.

Utolsó napjairól is Acsay nekrológiájából értesülünk. No meg a győri újságokból. Szinte mint a királyokról szokás, a 'Győri Közlöny' naponta írt Jedlik egészségi állapotáról. Igaz, csak pár napig tartott a haláltusája.

A Dunántúli Hírlapban 1895. december 29-én jelent meg az egyetlen olyan cikk, ami tényleg Jedlik emberi tulajdonságait emeli ki. A szerző csak „Egy tisztelője” aláírást használ. A sok intimebb részlet miatt bencést gyanítok mögötte, de nem a fizikusok közül. A nagy rendtörténetben azonban nem találtam nyomát a szerzőnek. Érdemesnek vélem közölni.

Reminiszcenciák Dr. Jedlik Ányosról.

Irta: Egy tisztelője.

Vannak emberek, kiket a sors az élet zajos hullámaira vet és külső eseményekben gazdag s változatos élet jut osztályrészükül. Az emberek jó része mohó érdeklődéssel kíséri az ily kalandos életet, mely gazdag anyagot nyújt a fantáziának s keveset a gondolkodó értelemnek. Hány ember hunyja le szemét anélkül, hogy a világ tudomást vett volna róla, csak legfőlegb szűk környezete őrzi meg emlékét. Életük külső eseményekben szegény, de annál gazdagabb és érdekesebb lelkük, szellemük története. Ilyen ember volt dr. Jedlik Ányos, a magyar tudományosság nesztora, a benczésrend disze és dicsősége. Néhány év hiján keresztül élte az egész száz évet s bár alig egy-két helyen, ott is négy fal között töltötte ideje legnagyobb részét, mégis rendkívül érdekes és gazdag lélek lakozott törődött testében. Minden tekintetben eredeti s önállóan gondolkodó fő volt, csak külsőségekben alkalmazkodott környezetéhez, mint sokszor megjegyezte, hogy „különcznek ne tartsanak”. Fiatalabb tanár korában csak azért dohányzott, hogy dohányzó tanártársaitól még ebben se különbözzék, pedig – mint maga sokszor mondta – semmi élvezetet nem talált benne s pipáját rögtön sutba vágta, mihelyt egyetemi tanár korában magánlakást tartott. Aki csak egyszer is találkozott vele, rendkívül érdekes embernek tartotta s a legnagyobb figyelemmel hallgatta minden tekintetben eredeti előadását és megjegyzéseit. Valóságos élvezettel beszélt fiatalkori emlékeiről s jól esett lelkének, ha valakinek elmondhatta életrajzát, de csak addig, míg egyetemi tanár lett, mert a későbbi évekről alig tett említést.

Körülményesen elbeszélte, hogyan esett le pozsonyi tanár korában a második emeletről s még arra is emlékezett, midőn eszméletlenül vitték szobájába s néhány hétig súlyos betegségben sinlódott. Midőn már gyógyulófélben volt, mélyen lelkébe véste orvosának szavait: „Habebit longam et quietam senectutem”. (Husszu és nyugodt öregkort fog érni.) Rövid idő alatt teljesen fölépült s azóta soha beteg nem volt, sőt szervezetének még halálos ágyán sem volt lényeges baja. Gyakran emlegette, hogy orvosa igazat mondott, midőn neki hosszú életet jósolt. Kedves témája volt, hogyan lett egyetemi tanárrá s mily nagy fáradságába került a fizikai labororium felszerelése. Többször elmondotta, hogy egyetemi tanárságának első éveiben a három Tisza-fiu is tanítványa volt: László, Kálmán és Lajos. Magánórákra jártak s egy alkalommal a légnyomás nagy erejét magyarázta tanítványainak. Egy üvegburából a levegőt kiszivattyuzta, s felszólította tanítványait, hogy egyenkint próbálják felemelni, midőn Tisza Kálmánra került a sor, egyszerűen félrerántotta s az üvegbura darabokra törött. „Keményen megdorgáltam – így szólt – s megjövendöltem, hogy nyakas, kemény ember lesz belőle.”

Érdekes volt felfogása a vallás dolgairól. Bár papi funkciókat soha sem gyakorolt, kivéve a misézést, törhetetlen erős hite volt s lelkesedéssel beszélt a Teremtő végtelen bölcsességéről, melyet fizikai tüneményekben csodált s egy-egy kis falevél elegendő volt, hogy szerkezetén hosszabb ideig álmélgodjék. Élete utolsó éveiben gyakran beszélt a másvilágról s csak azért kívánt odajutni, hogy a Teremtőtől megtudja a természet titkait. Annyira beleélte magát a reális felfogásba, hogy Istenről antropomorficze gondolkodott, midőn munka nélkül nem tudta képzelni. „Ugyan sok dolga lehet a Teremtőnek – gyakran mondta – hogy annyi emberről kell gondoskodnia, de hát azért teremtette a világot, hogy ne unatkozzék”. A munka volt a mindene s nélküle az élet elviselhetetlennek tartotta. Munkakedve még az utolsó hetekben sem lankadt, bár képzeletbeli utazásai gyakran zavarták nyugalmában s folyton panaszkodott, hogy már nem juthat Győrbe otthonába. „Csak azt tartom különösnek – így szólt többször – bárhova megyek, lakásom mindig ugyanazon helyen van s mindent olyan rendben

találok, mint Győrött. Nem tudom, mi célja van velem a Teremtőnek, hogy a régiek közül csak nekem adott ily hosszú életet”.

Nemcsak mélyen vallásos, de hazafias és kiváló loyális érzelmű is volt az agg tudós. Igaz ugyan, hogy a negyvenes évek hazafias mozgalmaira már csak homályosan emlékezett, pedig férfikorának javát az egyetemi tanszéken élte le, mégis gyakran említette: „Nem csoda, hogy tudományban és műveltségben annyira elmaradtunk a külföldtől, mikor életünk annyi viszontagságok közt folyt le, de magunk is hibásak vagyunk, hogy sohasem tartunk össze”. Erős loyális érzelmeiről az utolsó hetek is tanuskodnak. Mindig lámpás mellett dolgozott s nagy lámpásait maga kezelte valóságos passzióval és senkinek segítségét nem akarta igénybe venni. Már ket esetben majdnem szerencsétlenség történt s a ház-főnöknek elég volt annyit mondani, hogy a felség megtiltotta a lámpások használatát, rögtön tuladott rajtuk.

Pazar bőkezűségéről és jó szívéről tanuskodik, hogy magának még tisztességes ruhája sem volt; de leginkább beszélhetnének erről azok, a kiknek nyugdíja java részét a postára hordozgatta.

A megboldogultnak utolsó perczei megindító példáját nyújtják az igazi keresztény életnek és kimulásnak. a kik az évek hosszú során át közletről ismerték, csodálkozva szemlelték azt az aggályoskodást, melylyel a misére előkészült még halála előtt pár hónappal is. Minél inkább fogytán volt emlékezete, annál inkább nehezebb esett a directoriumban a mise imádságait összekeresni. Az utolsó hónapokban már erre sem volt képes, de azért a vasárnapi misét nem mulasztotta el. Egyik rendtársa volt bizalmasa, a kit már szombaton reggel felkeresett a misekönyvvel, hogy keresse ki az imádságokat s ő azután egész nap azzal foglalkozott, hogy egymásután nagy nehezen megtanulja s vasárnap 8 órakor rendesen elmondja miséjét. Így tartott ez halála előtt 3 hónapig, a mikor emlékezete teljesen megfogyatkozott s napokat nem tudta egymástól pontosan megkülönböztetni; nem ment többé a misekönyvvel bizalmasához, nem mondta el miséjét. De e megfogyatkozott lélek mintha ujjaszületett volna, midőn utolsó útjára elkészült. Midőn a lelkész, Mohl kanonok feladta a haldoklók szentségét, megindító ájtatossággal mondott utána minden imádságot; s midőn ágyához lépett elbucszás végett, megcsókolta kezét e szókkal: „Isten áldja meg azon sok jóért, a mit velem tett; köszönöm, nagyon köszönöm.” Szerénységének még kiválóbb jelét azzal tanusította, hogy az ugyanekkor ott levő ház-főnöknek is ugyane szavakkal kezet akart csókolni. Ezután ereje rohamosan hanyatlott, de szeretetre méltó gyermeki lelkének gyengédségéből semmit sem vesztett. Rendkívül szívesen fogadta a látogatókat, sőt vasárnap este néhány rendtársát kevés borából is megkinálta, pedig csak két ujjnyi volt üvegében. E napon nagyon beszédes volt; az ápolónak ágya mellé kellett ülnie, hogy felváltva beszélgesse és imádkozzék vele; s bár az ünnepről már semmit sem tudott, folyton azt kívánta, hogy az Üdvözlégy-et imádkozza elő. Este beállott az agonia; sokszor elvesztette eszméletét, beszélni pedig nem tudott. a körülállókról volt még tudomása s ha imádságra szólították fel, összekulcsolta kezeit s szája mozgott, bár egy szót sem birt kiejteni. Kinos volt látni a jó öreget, a mikor mindig beszélni akart haldoklása alatt, sőt mutatta, hogy irni akar és semmi sem sikerült. Csütörtökön este már se nem látott, se nem hallott, csak lassu és nehéz lélekezése mutatta az élet utolsó kialvását. Éjjel után 2 órakor győzött a halál a szívós szervezeten s mint a kis gyermek, csendesen elszunnyadt.

A megboldogult nevéhez fűződik a fizika felvirágzása hazánkban s a babérkoszorut, melyet tudományos munkásságáért valóban megérdemelt, majd más fogja elké-szi-teni dicső szellemének, itt csak mint nemes lelkű emberről emlékeztünk meg, a kit szívünk mélyébe zártunk.

1895. december 13-án hajnalban halt meg. Még egy hónap sem hiányzott 96. éve betöltéséhez.

Halála dátumával azonban éppen úgy, mint születésével, szintén bajok vannak. Oka talán a gyászjelentő pontatlan fogalmazása. Eötvös Loránd meg egyenesen december 15-re, temetése utáni napra tette a halál dátumát emlékbeszédében. Perdöntőnek érzem a győri bencés gimnázium 1895/96-os évkönyvét. Ebben jelent meg Acsaynak nekrológja, ugyanaz, ami a 'Győri Hírlap'-ban. Itt eléje tette a gyászjelentő szövegét is. Az iskolai év eseményei közt is említi Jedlik halálát és temetését. Mindkét helyen december 13-át adja meg halála, 14-ét temetése napjának. Az 1896-os rendi névtár szokásos kis nekrológja is december 13-át adja meg halála napjának. Ugyanez tűnik ki a 'Reminiszcenciák' cikkből is, mert 1895-ben december 12-e volt csütörtök, 13-a péntek. Nem téveszthet meg a 'Győri Közlöny' december 15-i száma sem, amelyik így fogalmaz: „A boldogult tudós temetése ma délután ment végbe.” Az újságíró előző nap írta meg cikkét, hogy reggel megjelenjen.

Utószó

Ennyi, amit most össze tudtam állítani Jedlik emberi arcáról. Tudom, sok mindent lehetne még tenni. Össze lehetne foglalni az egyes emberi tulajdonságokat, kimutatni, hogy mi volt meg benne és milyen mértékben. De azt hiszem, maguk az adatok is sokat mondanak. Igyekeztem, ahol csak tudtam, magát Jedliket beszéltetni. Még olyankor is, amikor nem tettem idézőjelbe, sokszor az ő szavaival foglaltam röviden össze, amiről talán túl hosszan, vagy több helyen ír. Remélem, ezzel is tettem valamit Jedlik Ányos jobb megismertetée, a róla szóló sok hibás adat kijavítása érdekében. A munkát nem hagyom abba, remélem, hogy egyszer még részletesebben is megírhatom a Jedlik emberi arculatáról bennem kialakult képet.⁷¹

⁷¹ A tanulmány megírásához felhasznált irodalom:

Fekete Antal: Keresztneveink, védőszentjeink. Bp., ²1992. Szent István Társulat.

Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. 4. köt. Pest, 1851. p. 136.

Ferenczy Viktor: Jedlik Ányos István élete és alkotásai. 1800–1895. 1. Győr, 1936.; 2. Győr, 1937.; 3. Győr, 1938.; 4. Győr, 1939. [A pannonhalmi Szent Benedek-rend győri kat. Czuczor Gergely gimnáziumának 1935/36; 1936/37; 1937/38; 1938/39-i Értesítői -ben és különnyomatokban is.]

Magyarország történeti kronológiája. (Főszerk.: Benda Kálmán). 2. köt. Bp., ³1989. Akadémiai.

Nagy Iván: Magyarország családjai, czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. 10. köt. Pest, 1863. Ráth Mór. (Reprintben is.)

Szapu Magda: Életmódvizsgálatok a Vág völgyében. Szímő. Komárom, 1993. Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság. p. 13. (Népismereti Könyvtár 4.)

Z. Szabó László: Guzmics, a nyelvművelő. In: Gondolatok a nyelvről. Guzmics Izidor tanulmányai 1822–1838. [Győr], 1992. Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola.

Zelovich Kornél: A M. Kir. József Műegyetem és a hazai felsőoktatás története. Bp., 1922. Pátria.

Zoltvány Irén: Czuczor Gergely összes költői művei. Bp., 1899. Franklin.